

Tartu Riiklik Ülikool
Üldajaloo kateeder

Kušaani impeeriumi
kultuuri ajalugu

DIPLOMITÖÖ

MARIA AARMA
ajaloo osakonna v k.

Juhendaja: L. MÄLL
van. õpetaja

TARTU 1971

Eessõna.

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade Kusaani imperiumi kultuuri ajaloost.

Vana aeg on andnud maailmale mitmeid väljapaistvaid tsivilisatsioone. Aiksteise järel tekuisid, kasvasid, õitsesid ja langesid paljud vanaaja suurriigid, olles enamuses sõjaväe abil koos hoitavad eri hõimude ja rahvaste ühendused. Ja netõttu langesid võimsad riigid kiiresti, niipea kui nõrgenes eirajoone kooskõidev sõjaline võim. Üheks omapärasemaks vana aja suurriigiks oli Kusaanide imperium, mis eksistentsis ajavahemikul umb. III saj. e. m. a. - III saj. m. a. j.

Riik, mis tõusis majanduslikult, kultuuri-
liselt ja poliitiliselt samale tasemele kui
teised tema kaasajased maailma suurrii-
gid: Hiina, Rooma ja Partia.

Küsaanide riigi ajalugu, eriti aga kultuuri
ajalugu on sellepärast huvitav, et tekki-
nud rändhõimude - juustõide vallutuste tulemus-
sena (juustõid olid küll väga head sõjame-
hed, kuid nende puhul võime me vauvalt
rääkida eriti kõrgest kultuuritasemest)
süntsis riik süsiki tõusta kaasajased kultuuri-
ide ja kultuuriide tasemele ja anda vä-
ga suur panus nende rahvaste kultuuri,
kes arenesid selles piirkonnas järgnevatel
perioodidel. See kultuuriline tõus oli võima-
lik tänu kiiglastikule naaber- ja ka kau-
gemate kultuuride süntesile, mis toimus küsa-
anide riigi territooriumil viimase eitseajal.

Kuidugi ei saa mööda minna ka kohalike
rändhõimude - karjakasvatajate kultuuri
mõjust. Ka sellel oli oma osa.

Kõige rohkem ja tunduvamalt mõjusid küsa-
anide kultuurile india ja vahemeremaa-
de kultuurid. Lisaks sellele kindlasti

ka Baktia painsete maaharijate kultuur,
pärsia ja iraani ju. kultuurid.
Järgnev töö püüabki anda ülevaate Ku-
šaaniide impeeriumi kultuuriajaloo.

Sissejuhatus.

Küsaanidest on muieni jõudnud vaid üksikud teated. Enamuse andmeid annavad hiina kroonikad ja III sajandisse kuuluv „Noorema Hani dünastia ajalugu“. Mõningat valgust heidavad sellele huvitava ja ründmusterikualle perioodile Sogdiana dokumendid ja epigraafilised kharoštisijas mälestusmärgid.

Samuti liiane teateid küsaanide kohta antiikautoritelt, Straboni ja Ptolemaiose töödest.

Kuid materjali on siiski väga vähe. Suured vallutussõdade lained, mis saageli üle Aasia maade käisid, purustasid aegade jooksul

kunagi võimsa riigi kultuuri mälestusmär-
gid. Suurt vahju töid viisade kultuuri-
le VIII saj. araablaste vallutused. Sel ajal
läbisid viisade kultuuri märgatavamad
jäljed.¹ Andmed, mis on jõudnud meieni
on väga lünklikud.

"Üheski traditsioonilises ajaloos ei ole
säilinud ühtegi teotlikku juttust viisa-
vide riigist ja viisade ajaloost loomine
- see on kaasaja teaduse suurepärane saa-
vutus, see on järkjärguline allikatest võtme-
lahenduste leidmise süntetiline protsess ja
nende lahenduste kombineerimine meie poolt
loodavasse kujutluspilti. See protsess pole
kaugeltki veel lõplik"²

Andmete puudulikkuse ja katkendlikku-
se tõttu tuleb sageli küsimustes, mis puu-
dutavad viisade probleemi, luua hipo-
teese võrdluste, analoogia ja loogika abil.
Paljude sel teel püstitatud hüpoteeside

¹ Асиров, М.С., Наука Средней Азии куманес-
кой эпохи и пути ее изучения, Междуна-
родная конференция ИОНЕСКО по истории,
археологии и культуре Центральной Азии
в куманскую эпоху, Душанбе 1968, л. 3.

² Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans,
Berkeley and Los Angeles, 1964, л. 3.

õigsust on tõestanud arheoloogia.

Kušaani periood kujutas endast võimsa ja rõõtvana riigi õitsengut. See üks neljast maailmariigist (Rooma, Partia ja Hani riigi kõval) oli elavates poliitilistes ja kaubanduslikes suhetes kõigi tolle aja Lääne ja Ida kultuurikeskustega tänu oma soodsale geograafilisele asendile. Lääs ja kušaani maad läbi kulus Suur Siiditee, mida mööda liikusid karavanid Hiinast Rooma, Partiasse ja Kušaani impeeriumi keskustesse ja vastupidi.

Oma õitsengu ajal haaras Kušaani impeerium püües Aarabi merest India ookeanini.¹ Kuid sellele vaatamata oli kušaani riik vaid mitmesuguste villaltai arenevad patriarhaal-ajanduslike suhetega rahvastep konglomeraat.

Kušaani hiiglimpeerium sai oma alguse umb. I sajandil e.m.a. ühest Baktria väikeriigist. Qui-õu-ani² e. kušaani väikeriigi valitsejad tõestasid edukalt vallutus-

¹ Гафуров, Кушанская эпоха и мировая цивилизация, Душанбе 1968, lk. 4.

² Масон, Полодик, История Афганистана, Москва 1964, lk. 158.

poliitikat ja alistasid varsti rogu Bantua.
Sujärel hakkasid need oma riigi piire veelgi lai-
endada.

Kušaanide esimesed tuntud valitsejad Kadfiš I
ja Kadfiš II olid antiivsed sõjamehed. Kadfiš I
ajal ulatus riigipiir Horzmiist ja Sogdianast
Induseeni ja Pamiirist Parhiani. Kadfiš II
vallutas India kuni Benareseeni ja tegi sellega
tõpu kreeklaste kuningate valitsemisele Indias.
Kuid õitsengu ja võimsuse tipul oli kušaa-
nide imperium "kuningate kuningas" Kanis-
ka valitsemise ajal. (II saj. m. a. j.)

Kušanoloogias on aastaid olnud vaidluse
teemas Kaniska I valitsemise aeg. Nimelt
kušaanide valitsejate valitsemisaeg on teada
väga lihtselt ja rohkem subtelises krono-
loogias. Kaniska aja kohta on loodud hul-
galiselt erinevaid¹ silmapaistvaid teadla-
sed-kušanoloogid moodustavad erinevate ja
otrivad pingalt tõestust oma seisukohtadele Ka-
niska valitsemisaja kohta.² Kuid see küsimus
on siiski seni jäanud lahki.³ Seltselt
lahendavad küsimuse need arheoloogia liid.

1 Зинкман, Кушанская хронология, Душанбе 1968
л. 12-58.

2 Массон, Происхождение безвременного "царя
капи", бывшего эмиссара, Труды САГУ, вып. XXIII, III том, Душанбе 1951,
л. 18.

3 Lucovici, Sasanian conquest and in the East of Iran and
the problem of Kushan chronology, Dushanbe, 1968.

Kindel on üks: Kaniška ajal saavutas Kusi-
ni imperium oma õitsengu. Mitmed teadla-
red märgivad, et vaadeldes aegoli „kuldseus-
ajans“ kõigile rahvastele, kes kuulusid im-
periumi.¹

Nagu näitavad arheoloogilised leiud Kusi-
nide aja linnade ja templite varemetes, pide-
rid Kusiinid irrigatsiooni süsteemi väga
tähtsaks ja kannsid suurt hoolt selle korras-
loiu ning laiendamise eest.²

Sellesse aega langeb ka suurim kaubanduse
aktiveerimine Pamiri piirkonnas.³ See on
seotud selle piirkonna suure osaga Kusi-
nide kultuurilistes poliitilistes ja kauban-
duslikes sidemetes Tsentraal-Aasiaga, Hiinaga
ja Kaug-Idaga. Kusiinide epohhi tipp
tähtsustas ka pamiri lude maailmatahtsuse
langust.

Majanduslikes etus tähtsustas Kusiinid aeg

- 1 Dani, A short history of Pakistan, vol. I. Karachi 1967. p. 124.
Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans, B.- Los Angeles
1967, lk. 4.
Sachau, Alberuni's India, vol. I, London 1888, lk 21.
Смабуевский, Монголы Таримом и Каенуем, М. 1966 lk. 193.
- 2 Гунеров, Кунуанское царство и древняя ирри-
гация, т Общественная наука в СССР 1968/8.
- 3 Землекий, Древняя ирригация Тарима, АН СССР М. 1969, lk 19.

samuti lohutud tõusu: tekkisid uued kõrged
käsitöömüüriks linnad ja asulad, irrigatsioo-
nisüsteemide abil võeti kasutusse uued põllu-
maasüüid¹. Kusaani imperiumi suhteliselt
stabiilne riigipoliitika ja tugev tsentraliseeritud
võim avaldas soodsat mõju uue sotsiaal-
majanduslike arengule ja "risemajanduslike prot-
sesside antikviseerumisele."²

Keerulised muutused toimuvad ka Kusaani
imperiumi ideoloogilises elus. Tugevalt muutub
sel ajal hinduism. Tähtis muutus kusaanide
panteonis oli ka isaani radvaste jumalate.
Samuti leiti hästi üldhellenistlike jumal-
toid. Kuid kõige suurema au ja õitsengu
osaliseks Kusaani riigis sai buddism.

Kaniska, alles buddismi tuline pooldaja, tegi
võim selleks, et see uus filosoofia³, usk le-
vis ja leians kusaanide ja ka teiste rah-
vaste seas pooldajaid. Imperiumi territoori-
umile ehitati hulgaliselt buddistlike temp-
leid, ususteid, stupaanid ja teisi religiooneid
ehitisi. Samas aga, alles tärk politika,

¹ Зейман, Кушанское царство по шумеро-
ским данным, Л 1965, л. 2.

² Зиневский, Древние шуми Тамара, АН СССР Л 1969 л. 19

³ Розенберг, Проблемы буддийской философии,
Петроград 1918, л. 52.

ei ühtamud Karika teisi juba tugvasti juur-
dunud ja igivanade traditsioonidega religioo-
ne. Kummaline religioonide regunemine
andis kusaanide pantoonile uut näo.
Ka kusaanide epohhi kunst peegeldab seda
religioonide kummalist regunemist.
Kusaanide kultuuri võib lüüa ühineid
jooni reka - rooma stiilipuhkalt välja-
tõstatud täiusliku kunstiga,¹ Idamaade-
raami, pärsia nuruguse askepärasuse
ja rahuliku momentaalsusega, hiina oma-
pärase kultuuri ja Kesk-Aasia rändrah-
vaste primitiivsete kunstidega.
Kõik see reguner mingis täiesti uues ku-
saani kunstis. Eriti huvitav on viimane sel-
le poolt, et ta ei ole erinevates kusaani-
riigi piirkondades ühesugune. Kohalikele
kunstile on rohkemal või vähemal mää-
ral mõju avaldanud mingi üks, konkreet-
ne naaberkultuur. Selle tõttu on imperi-
umi territooriumil mitmeid erinevaid kunsti-
koolkondi, nagu Gandhara, Mathura, Nissa
ja teised koolkonnad.

¹ Пугаченкова, Елькович, Очерки по истории
искусства Туркменстана, Ашхабад 1956, lk 24.

Briti huvitav uist on Gandhara uuel-
uond, mis tirstest eohuem on seetud helle-
uistline traditsioonidega kunstis.¹

¹ Rowland, The Art and Architecture of India,
1955, lk. 72.

I peatükk.

Religiooni ajalugu.

Küsaani impeeriumi religioosne elu.

Küsaani impeeriumi ideoloogiline alus oli sama kirju, mitmepalgeline ja kompromistlik kui tema elanikkondki. Sõjalise jõuga ühendatud erirahvad olid erinevatel kultuuritasemetel. Kõigil rahvastel olid erinevad ideoloogilised põhialused, erinevad uskumused, jumalad ja traditsioonid.

Küsaanide valitsjad olid küllalt targad selleks, et mitte loore vallutaja jõuga peale suruda oma usku. Eriti paindlik oli selles suhtes Kaniska. Kõik alistatud rahvad võisid oma jumalaid austada kartmata mingit märkimisväärset halvustamist.

Küsaanide riigis olid levinud zoroastrism, brahmanism, manicheism, buddism ja tised ida- ja hellenistlikud kultused¹

Kabullemata aitas säärane rulliv suhtumine rahva kõige pühamatele iidsetele traditsioonidele ja usue küsaanide valitsjatel edukalt tegutseda nii riise- kui välispoliitikas.

Küsaanide impeeriumi religioosne elu oli selle tõte mitmepalgeline. Impeeriumi panteoni mahtusid nii hellenismi jumalad kui ka India, Iraani, Baktria jt. omad.

Näiteks küsaani müntidelt võib leida:²

Hellenistliku päritoluga jumalad

Herakles

Helios

Hephaistos

Selene

Seraphis

Roma

India päritoluga jumalad

Buddha

Šiva

Mahāsena

¹ Асиров, Наука Средней Азии кушанской эпохи и науки её изучение, Душанбе 1968, л. 5.

² Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushans

Swanda - Kumāra,

Vishācha.

Iraani pāitoluga jumalad

Ardoxsho

Atsho

Ashaeixsho

Locaspo

Manasbago

Mao

Maydah

Mitra

Nana

Oado

Orando

Oaxsho

Odiio

Oragno

Pharro

Rishno

Sharevar

Avesti pāitoluga jumalad

Mitra

Veretraqua

Anahita

Peale nende jumalate, kelle suur austamine on arheoloogide poolt tõestatud, oli kahtlemata veel suur hulk teisi jumalaid ja teisejärgulisi jumalusi, keda ühiskondades austati sama kõrgelt.

Lisaks muudele olid kõik jumalad kummaliselt reguleeritud ja sellega omandatud juba mingil määral uus kvaliteedi. Olid ju nad pärit erinevatel kultuuritasemetel oluolust rahvastelt ja erinevatel religioossetel tasemetel. Sageli esines niisuguse pilt: ühes ja samas templis asusid erinevate jumalate kujud ja need kummardati ühesuguse innuga. (See on samuti arheoloogide poolt kindlaks tehtud). Näiteks Hattiajani tempel, mida põhjalikult on uurinud professor G. Pugatsenkova.¹ Eriti huvitav ongi jälgida buddistlike templite varemil tehtud väljakaevamisi. Enamik buddistlike templid ja teisi kultuslikke hooned sisaldasid kohalikele kultustele omaseid jooni.

Süüsi peab mitsaanide religiooni vaadeldes peaarõhu asetama buddismile.

¹ Pugatsenkova, Хавракт, Тамарон 1966, lk. 12.

Kuiigi buddism kutsaani impereeriumis re-
gunes teiste uskudega ja oli „puhtast buddis-
mist“ mingil määral erinev, oli ta riiski
kutsaani valitsejate usk ja reetõte ka riigi-
usk. Samal ajal ei saa me aga rääkida
buddismist kui riigiusust selle rõna tavali-
res mõttes, vaid buddism oli kutsaani valit-
sajate erilise soosingu all. Võrdsete temaga
tunnustati kõiki teisi religioone.

Need vana asjaolu - buddismi lai levik ja
samal ajal kohalike kultuste raiumine -
on kutsaanide kultuurile eriti iseloomu-
liid.

Budismi teke ja areng

VII saj. e.m.a. oli Indias elav religioosne elu.
Valitses veel brahmanism ja kastid olid vä-
ga tugevad. Brahmaanid olid kõrvõimsad.
Rahvas otis aga uut usku, otis abi ja lo-
hutust. Brahmaanide usk ei rahuldanud
enam, ei tahtnud enam tunnustada brah-
maanide võimsaid jumalaid. Kasvas inime-
se „mina“ austamine, otisid teid otse juma-
la juurde¹. Sellega algas võitlus brah-

¹ Познеру, Проблемы сущности индуизма,
Петербург 1918, л. 52

maamide vastu, kes sinini olid etendanud vahendaja osa jumalate ja lihtinimeste vahel. Laialdaselt levisid eraklus, asketism, rändmunklus. Tunnisid ketserlikud õpetused, uued usuvoolud. Nende seas ka budism. Viimane muutis lõppkokkuvõttes vedade usu, koosdas endase teised voolud ja muutus maailmareligiooniks, kandudes väga kaugele India piiri taha ja leides radu tuhandedid järgijaid.¹

Budism tunnis mitte religioosse, vaid filosoofilis-etilise süsteemina. Varabudistlikus maailmavaates aluse moodustavad neli püha tõe:

1. Olemine on kannatamine
 2. Olemise allinaks on elutae
 3. Elutae kadumine on olemise kadumine.
 4. Elutae kaotatakse astudes „vabanemise teele.“
- „Vabanemise tee“ on kaheastmeline:²

- 1) tõeline usk,
- 2) tõelised püüdlused,
- 3) õige rõõm,
- 4) hea käitumine,
- 5) ausus,

¹ Оусгандыге, Тзыггунскне неренге и дзыггыге, Саям - Темеждыге 1895, lk 158.

² Samas, lk. 160.

6) püüdlisus

7) kindel mälu

8) tõeline mõtisklus

Buddha õpetuse järel ei ole kogu inimene
elu muud kui kannatus. „Sünd on kannatus,
vanadus on kannatus, haigus on kannatus,
ühendus mittearmastatuga on kannatus, lahuselek
armastatust on kannatus, soovite mitte saavutamise
ne on kannatus...“¹ Kannatuse põhjus on
viindumus elu, olemisite. See iha viib „taas-
sünnilt taas-sünnile“² Kannatuste vastamine
viseb selle iha nõueldamises selle soovi täie-
lise hävitamise kaudu. Inimene peab endas
maha suruma igasuguse püüde alemasale,
igasuguse soovi, kire, igasuguse viindumuse mil-
luse taht. Igas budistis on hirm valu
ees, mille teeb kaasa maine elu. Väga ise-
loomustav sellele on uus budistlikest legendi-
dest:³

Isa ja poeg künnavad põllul. Äkki ham-
mustab poega mürgine madu ja poeg sureb.
Isa jätkab kündmist nagu poleks midagi juht-
unud. Brahmaan läheb mööda ja näeb

¹ Tokarev, Religioon maailma rahvaste ajaloo, Tallinn 1969, lk 477.

² Samas, lk 478.

³ Шербацкий, Первоначное учение буддизма, Петербург 1919, lk 40.

laipa. "Kelle poeg see on?" küsib ta isalt.
"Minu poeg!" "Kius sa siis ei nuta?"
Isa vastab: "Juba sündides teeb inimene
erimesed sammud surma poole, mitte ei ai-
ta teda." Ema arwab poja surmast: "Elu
on võõrastemaja, täna inimene tuleb, homme
läheb". Õde: "Inimesed on nagu palgid
parves, tormine meri purustab parve, pillub
palgid laiali ja nad ei saa enam üalgi
kõnnu". Naine: "Kaks linnukest lendasid
terve päeva koos, õhtuks istusid ousale, hom-
mikul aga lendasid erinevatesse suundadesse.
Kas nad nohtuvad kunagi - ei tea keegi".
Et mitte kannatada elu murede ja
õnnetuste pärast, on parem end neist mitte
segada lasta - see on budismi põhiline
seisukoht. Seda õpetas ka Buddha pä-
rast oma "vaimset ärkamist bodhi¹ puu all.
Nagu pärimus jutustab, oli Gautama Buddhaal
oma maise elu algul võimalus maitsta
kõiki elu hivesid: tal oli varandus, armas-
tav naine, poeg, au ja võim. Kuid näi-
nud juhuslikult elu viletsust ja varjuniitge

¹ bodhi puu = viigipuu, Indias on see puu püha.

lahkus ta kodust ja püüdis leida hinge-
raku asketismis. Pärast seitset aastat aske-
dismi, enesepüüamist ja otsinguid leiab Buddha
tõe eneseseisnemises. Ta leiab et ei tava-
line elu ega ka asketism pole õige tõe, vaid
kesutee - mõtisklus ja enesesse süvenemine.

Kui uurida budismi aluseid lähemalt, siis
on näha, et budistile on kõige tähtsam
neljas püha tõe: Vabanemise Tee. See
on budismi aluse kõige iseloomulikum
ja tähtsam komponent.

Olemise elementide seas on selliseid, mis
mõjuvad elu ärritusprotsessidele neutraali-
selt, rahustavalt. Need elemendid on
eelkõige tõeline teadmine, endasse süvene-
mine, mõtte koondamine. Viimased sumi-
vad arenedes teisi elemente üi-õelda vai-
kima. See muutub ärritus väiksemaks,
elu rahulikumaks. Tuimene nagu kasvav
maiest ilmast kõrgemaks ja kui ta
on saavutanud täieliku rahu ning sel-
ge teadmise, on ta pühane.¹

Mida tähendab "tõeline teadmine"?

¹ Упроданский, Психическая жизнь Буддизма,
Тибетбуль 1919, к. 43.

Eluõige on see idee, et ei ole olemas mingit „mina“, ei eksisteeri ka midagi „minu oma“. Samuti ei ole olemas hinge.

„Eksisteerib“ ainult igavesti muutuv üksikelementide mäng¹

„Tõelise teadmise“ element on apriooriselt olemas igas indiviidis, ta on igas üksikus teadmise faktis. See on lihtsalt arendamine, mõistuse hinnang sellele, mis toimub. Igas teadmise aktis on „mõiste“ element, etteujutus, mis on seotud sõnaga. Kuid lisaks sellele on budistlikus psühholoogias igas teadmise aktis valdava mõistmise või hinnangu element. Seda elementi peab tahtliku tööga arendama ja tahtliku töö tulemusena võib just see mõistmise element „puhta tõe“, s.t. maailma-protsessi filosoofilise mõistmise ja lõppkõneviites absoluutse Buddha tundmise, nirvaanani.

See keskendumise moment on igas, ka kõige lihtsamas teadmise aktis. See on lihtsalt oma tähelepanu usundamine millelegi.

¹ Упрямения, Рус. язык... lk. 44.

Tähelepamine on endasseevõnenemise kui erilise psühholoogilise elemendi lihtsaim vorm. Eeliste harjutuste tsükliga on võimalik tähelepamine arendada väga kõrgele tasemele. Sellega saavutatakse eriline seisund - tähelepamine objekt - ese või mõte, täidab kogu teadvuse ja surub välja kõik ülejäänud. See saavutatakse ühe pildi või mõtte püsivus. See on juba transi seisund.

Sääraste harjutuste kirjeldusi ja õpetusi võime rohkesti leida kogu budistlikus kirjanduses. Peaaegu kõik budistid on nende harjutustega rohkemal või vähemal määral tegelejad.

Ka Buddha Šaakjamuni tegeles nende harjutustega teatud aeg oma tavalisest päevast¹. Need harjutusi nimetatakse mõtte taltsutamiseks ehk joogadeks, nendega tegelejaid nimetatakse joogideks ehk joogatsarideks. Joogistid ei ole aga budistlike nähtus vaid üld-indialik.

Joogid liikusid Indias ringi kaua enne budismi tekkimist. Nii ei ole

¹ Уперсамекуні, Рув. јууе... lk 46

mingit erisorti ega süsteemi. Igains
joogidest tegelas harjutustega omaette või
väga püüdnud arvu spilastega.
Kuid budismi süsteemis said joogad
eritähenduse. Keskendumine muutub
ühes vahendis, mille abil on võimalik
jätk-järgult saavutada täpne maail-
ma eluprotsessi rahunemine.

Üksikud elemendid ei funktsioneerid enam
ja kaovad, näiteks viha, armastus
jne. Seega on jooga budisti aspektist
üks võimalus jõuda täpsele tööle.

Keskendusharjutused, mille abil joogid-
budistid jõuavad nirvanasse on väga
mitmesugused. Kõige üldisemal kujul
jaotatakse need harjutused nelja suurde
põhilikeks¹:

1. karma-jooga
2. bhakti-jooga
3. djanana-jooga
4. radja-jooga

Karma-jooga on "vabanemise tee" töö,
tegevuse abil. Bhakti-jooga on "vaba-
nemise tee" armastuse, hingelise pühituse

¹ Бродов, Угвинская философская работа
Бродов, Москва 1967, lk 40.

ja rõõbluse läbi. Djanana-jooga on vabanemine teadmiste, teadaraamistest. Radja-jooga on "vabanemine" eetiliste, psühhiliste ja füüsiliste harjutuste abil.

Jooga on tänapäeval väga levinud nii Indias kui ka kaugel väljaspool seda. Jooga on muutunud budistide ette üheks põhialuseks, kuigi ta on jäänud vaid vahendiks nirvaanani jõudmiseks.

Kui me vaatleme budismi filosoofia arengut ajaarvamise vahetusel Hiinast riiki territooriumil, siis püütakse näha kahe erineva ideoloogilise suunaga: hinajana ja mahajana'ga.

Hinajana.

Hinajana e. Väike Vanker¹ e. Väike Pääsemistee² e. Kitsas Pääsemistee oli vanem ideoloogiline suund. Hinajana põhi-printsipiiks oli loobumine kõigest maistest hüvedest ja üldse sidemetest igamehe väliseluga. Hinajana aluseks on õpetus neljast põhast tõe³.

¹ The Age of Imperial Unity, Bombay 1968.

² Samas.

³ Bacumbab, Bygguzh, no govaramu. lk 42.

Hinajana Buddha on veel pikka aega ainult kõrgem olend, kes on suutnud vabaneda maailmast ja väljunud ümbersündimiste ahelringist.¹ Buddha ei ole maailmavalitseja ega saa sellena ka pärast surma. Kuid inimest ei suuda päästa sansaarast² keegi ega miski, ei oita teda ka keegi nirvaanane. Inimene ei pea lootma jumalale, vaid peab kõik ise saavutama. Buddha ei ütanud jumalate olemasolu; kuid tema õpetuse järgi ei suuda jumalad päästa inimest olemise kannatustest. Irgi jumalad ei ole neidest päästetud; nad alluvad sellesama sansaara ringlemise seadusele. Sellepärast seisab Buddha, inimene, kes on saavutanud valgustatuse, kõrgemat jumalast.³ Kuid ka Buddha ise ei lunasta inimesi, ei vabasta neid ümbersündimise kannatustest ega vii nirvaanane; ta on ainult inimestele tõde kuulutanud, näidanud kätte õige tee; seda teed mööda peab iga inimene minema täiesti iseseisvalt.

¹ Bauepels, Byggguzur, no gauramoc. lk. 13.

² sansaara - ümbersündimiste ahel.

³ Tokarev, Religioon maailma rahvaste ajaloos, Tallinn 1969, lk 478.

Ühesõnaga niivaanad on Buddha vaid
Õpetaja ja jääb selleks ka surma jä-
rel.¹

Hinajana õpetuse raamipunkti on jär-
liinult võbluse valdkond, inimese käitu-
misnormid. Mõistuste ja raseaenuse
kandude võib inimene jõuda tõe juurde,
leida õige pääsete ning järgides piha
õpetuse kärke, saavutada täiuslikkuse.

uus budismi tähtsaimad kärke on armas-
tus ja armulikkus kõigi elusolendite vas-
tu. Budism väeb ette, et nende vahel
ei tule vahet teha, meeluda tuleb võrdse
heatahtlikkusega nii headuse kui kur-
jaduse inimestele ja loomadene. Ei tohi
mingil juhul taruda kurja kurjaga, sest
seläbi ei naota kurja.

Varabudistliku filosoofia tunnetuslik
külg jäi utilise külg'e es kaugele taha-
plaanile. See oli väga ähmane. Buddha
ei omistand ise puhtmetafüüsilistele kü-
simustele üiqi suurt tähtsust, ta pidas
kõige olulisemaks õige dutee jätustamist.

¹ Baumeib, Fygguzju, no qomanon... .. lx 12.

Iga inimene¹, kes otsib pääsu maailma
kurjust, peab hoiduma eitavast ka-
rudest väsimuse maailma olemisest,
selle tekimisest jms, ning saavutama
mõnda etemäärakatud teed.

Sel põhjusel jäävadki budistliku filo-
soofia paljud, isegi tähtsaimad kirjumu-
sed selgustuks.²

Budism eitab inimese hinge iktust, seda
enam aga tema surematust. Pühkilise
de aluseks ei ole hing, vaid inimesed
dharmad. (peamine tähendus budistli-
ku filosoofias - "hingeliste omaduste kandja")
Rosenberg väidab õigesti, et epeus dhar-
madest moodustab budistliku filosoofia
aluste aluse.

Hinajanas me näeme Buddhat kui
kurjusmunka, kui kurjuste rekti rajajat.
Varabudistliku rekti liikmeid nimetatakse
bhikkhu e. kurjaja.³ Kurjusmunnad olid
bhikkhunid.⁴ Kurjuste rekti individuaal-
ne jutlustamine ja subteliselt aeglane
ühinemine kloostritesse sai võimalikuks

¹ Tokarev, Religion maailma ehvaste ajaloos,
Tallinn 1969, lk 480.

² Позендер, Подмурье буддийской философии,
lk. 233.

³ Баенуел, Буддизм. ... lk 19.

⁴ James lk 18

tänu India headale kliimatilistele tingimustele. Rändjuttustajad - vennaskond-
lased unelustasid oma tõe „surmaa-
dades ja teeäärsete puude all“¹
Nad pidid leppima äärmiselt vähesega,
roquduse liikmetel ei lohtunud olla miin-
git vara peale littrate kollast värvi
võivaste (kollane on Indias „soojaste“ värv).
Nad sõid üsna kiire ja elatusid
annuandidest. Teine osa, kes ei loobu-
nud maisest elust - upasakad² - budismi
pooldajad, pidid kinni pidama väest
keelust ja aitama igati bhikkhu' sid.
Budistlik usupoetus lubas miinimuste il-
malise vennaskondlase demaokse, sest see
oli õpetusele otsekohane toetus.
Mungakoostuses valitres hea korraldus
ja range distriipliin. Kõrbed ei nõudnud
muri ega vallaid ohvreid. Kõik see soo-
dustas budismi levimist. Varabudismi
juhtlauseks oli: „Kõik, mis on koosnõlas kwe
mõistusega ainult seda võib Buddha
õpetada.“³ Suga on jäetud edasiseks

¹ Bacon, Bygguzur lk. 43.

² Tokarw, Religion lk. 482.

³ Bacon, Bygguzur lk. 19.

arengus suurel võimalusel.

Mahajana.

Teine ideoloogiline suund on mõige lähedamini seotud Kusaani imperiumiga. Nimelt murim kusaanide valitsaja kutsus kokku IV budistlike kirikukoogu umb. 100. a m. a. j. Sellel kirikukoogul sai uus suund, mahajana, seadustlike aluse.

Kui hinajana leidis väganduse praaviti keeles, siis mahajana põhialused antakse sanskriti keeles.¹

Kuid on selge, et mahajana areng ja tõus ei olnud hetkeline. Sellest ei ole see veel ühe tõlgitusega ka varabudismis. Kindla kupa sai mahajana aga alles I saj. m. a. j. Kaniika poolt koostatud kirikukoogul, kus toimus tõhenevamine ja hinajana ja mahajana vahelise piiritlemine ning eraldamine.

Hinajana pooldajad nõudsid budismi põhikirjast rangelt kinnipidamist, pooldasid erialgse budismi dogmasid. Mahajana

¹ The Age of Imperial Unity, Bombay 1968, lk 373.

pooldejad aga emaldunud paljus Buddha
Tanjammi õpetusest.

Varasimad tekstid, mis sisaldavad maha-
jana aluseid on Prājñāpāramitā¹.

Esimesed hiinakelsed tõlked tehti umbes
148. m.a.j. Lokarashā poolt,² järelneult
originaal oli I saj. keskusel.

Nagu märgib Tāranātha³, oli mahajana
teinud pärast kirikunõu suuri edusam-
me, nii et Kanisva poja ajal mahajana
õpetamine on juba tugevasti arenenud
ja et mitmesugused mahajana tekstid
„koostati nooremate munkade poolt, ilma
vanemate vendade nõuanneteta ja abita.”⁴

Nii jõuame huvitavaale faktile, et maha-
jana õpetus pärineb lõuna-Indiast
(Dakṣhiṇāpatha), sealt läks ta Idamaadene
ja saavutas õitsengu põhjaosas.⁵

Tāranātha kirjeldab Anṣa põliselanikke
Arhat Nanda't kui üht mahajana tun-
teimat levitajat. Mahajana rajajaks
peetakse välgapaistvat budistlikku usu-
teadlast Nagardžuna't. (I saj.)

¹ The Age of Imperial Unity, lk. 384.

² Samas,

³ Samas,

⁴ Samas,

⁵ Samas,

kille poolest erineb mahajana hinajana-
nast? Endine tavaline Õpetaja Buddha
muutub maailmavalitsejaks. Ta tõuseb
koogu eluteguse kontrollijaks ja Pääst-
jaks. Viimane ongi peamiseks erinevuseks
nõrke vaadeldava ideoloogilise suuna
vahel. Nagu hinajanaiski on mahajana
elu - kannatus, elu eesmärg - elust ära-
minek, ümbersündimiste tsükl, nirvaana.
Kuid niid teha see palju kergemas.
ni et ta on kättesaadav mitte ainult
eripühenduse läbi toimud munkadele, vaid
igale merele.
Enne oli iga merele üksi oma teel nir-
vaanase, bodhisatvad - ümbersündinud ei
aidanud madalamaid ega üksteist, niid
„muutus bodhisatva kõrgemas pühaduses,
sai õiguse suhelda nirvaanase, valis aga
vabatahtlikult teise tee ja muutus inimes-
te vahetuks aitajaks teel Täieline Rahu
poole”¹ Tavaliselt peetakse bodhisatva-
id Buddha erinevaks teha tekkus.
Sellega muutus uduine õpetus nirva-

¹ Korenub, Tõyggugye, M 1965, lk 108.

nast palju suuremaks ja arendavamaks tavalisele inimesele.

Mahajana kannas juttustama aktiivset missioonitööd, oma vaarlaste õigese usku pööramise kohustust ja iga budisti pidavat enesetäiustamist mitmesuguste moorade omaduste tugevdamise teel nagu kannatus, hoolus, tarkus, rõõmus, helmus, pidev mõtisklus jne.

Järk-järgult kannas arenenud Buddha kultus. Tema aius kannati rajama steupasid, templeid. Tekkis usujuttus, et Buddha Sanjamuni on vaid üks paljudest Buddha-dest. Viimaste hulka arvati ka teisi jumalaid. Buddhaide arv peenus lõpuks üsna suureks - ümbr 1000 usujutist.¹ Neist kõige rohkem austatakse Buddha Sanjamunit, Adi-Buddhat - maailma loojat, Buddha-Amitabhat jne.

Peale Buddha said mahajanismis austusobjektideks bodhisatvad. Neist eriti austatakse Bodhisatva Avalokitešvarat.

Mahajana budismile oli viimaneast vähe.

¹Touarw. Reliquion... le 486.

teiril õpetus paradisis, mis esialgses budismis täiesti puudus. Paradisis on need hinged, kes peavad meha peal veel kord kehastuma, enne kui saavutavad niivaana.

Mahajanat ei saa midagi pidada „arenevud hinajanaaks“. Ta on täiesti uute ideede, kontseptsioonide, uskude süntees.¹

Mahajana mungad erinevalt varabudistlikest olid koondunud juba surmaadest ja kätärske puude alt kloostrite ja kloostrite, mis hiljem üllatasid Idamaad oma suuregursuse, hiilguse, rikkuse ja rahvarohkuse poolest.² Tänu kloostritele hakkas mahajana rahva seas levima.

Kloostrid muutusid budistlike kesuste võrval ka ilmalike teaduse ja kultuurikesusteks. Kloostrites õpiti usuteaduse võrval veel meditsiini, grammatikat, muusikat, marga nõud teadusi: meteoroloogiat, täheteadust jn.

Peamine argument hinajana poalt mahajana vastu oli see, et mahajana ei olnud

¹ Dutt, The Buddha and five after-centuries, London 1954

² Bacensel, Tsygguyve... lk 16.

üürisearjalikult rehtatud Buddha poolt
ja et budismi ideaal, mis on igavikule
nähtepäevale, ei ole praegiline. Olid ju hi-
najana traditsioonid veel sügavasti juur-
dunud. Enamikes mahajana teostides on
tehtud nähteid neid vallaletungge ümber
hinnata.¹ Üheks tähtsamaks vaitsjaks ja
üldse mahajana tõlgendajaks peetakse
Kanišua I kaasaregist Asvaqhosha't.²
Mahajana kars aitab kaasa budismi
ni kulture edanisele arenemisele kogu
Indias ja ka väljaspool selle piire.
Meie aja kolm esimest sajandit tähis-
tavad budismi laia levikut Aasiast
uni Hiinani. Tähtis on ka see asjaolu,
et budism oli välismaiste valitsejate-
kreuna, Partia, Saka ja Kušaaani valitse-
jate patronaazi all (Briti Kušaaani impe-
riumi puhul). Neil oli aga tihed side
Lääne ja Tsentraal-Aasiaga. Läbi ülal-
pool mainitud riikide, tunginudes suurele
kloostrite võrgule, tungis budism järk-jär-
gult Hiinasse, Birmasse, Tseilonile ja

¹ The Age of Imperial Unity, le 388.

² Puri, Ideology and Religion in the Kushana epoch,
Dushanbe 1968, le 6.

teistesse Ida- ja Kagu-Aasia osades.
muuras suurt sünditeed nimetati ka
veel suureks Budismiteks.

Konservatiivsem budismi vorm - hinajana-
tugunes maades, mis olid oma kultuuri
ja sotsiaalse struktuuri poolest lähedased
Indiale: Tšilonil, Birmas, Indoneesias.

Mahajana aga levis India piiridest
kaugemal, maades, mis olid lähedased
 Iraanile ja Kesk-Aasiale.

II peatükk

Teiste kultuuride mõju
kõsaaani kultuurile.

Kõsaaani kultuur.

Kõsaaani kultuur on muutunud tänapäeva teadlaste - idakultuuride uurijate tähelepanu objektiks. Suurt huvi kütsumise vastu äratab just see asjaolu, et kõsaaanide hiiglimpeeriumi territooriumil tegutsesid nummaliselt väga paljud täiesti erinevad kultuurid ja sealjuures imperiumi riigides erinevates vaheruumides, olenevalt ühe või teise kultuuri ja

religiooni domineerivast mõjust.

Nagu eespool juttu oli, muutus budism
uigi religiooniks ja seega oli India mõju
väga tugev. Kuid samas ei keelatud,
mõnes kohas aga kummardati esijuma-
latena hellenistlike, igaani või baktria
panteoni jumalaid. Eriti hästi on eri-
kultuuride segunenine märgata kusaani-
kultuuri kunstis.

Kusaanide kultuuri puhul peab arves-
tama asjaolu, et kusaanid, kes väga-
paistva lingvisti V. A. Livšitsi arvates¹ elid
sakso-tohari hõimude rühmast, allu-
tades endale kesk-aasia alad, võtsid
ile baktria keele. Baktria pärsike põl-
lutarivate kultuur oli kahtlemata pal-
ju kõrgem kui kusaani rändhõimul.

Selles küsimuses on siiski palju vaid-
levat ja V. A. Livšits loodab küsimust
lahendada uute arheoloogiliste ja epigraa-
filiste mälestusmärkide abil.²

Nüüsin rändrahvas leidis ust pärsike
põllutarivate arenevad klassiühiskonna

¹ B. A. Lubunov, Kusano-Indica, B. 30. Tšukotkine-
võrkü Böenok, Buyatenna u. Upak,
Moskva 1967, lk 162.

² Siiskiust vestlusest.

süüaltki keerulise majandusliku ja oma-
pärase kultuuriga. Edaspidine areng ba-
seerus painsete põlluharivate ja rändkar-
janarvatajate tihedale vastastikusel suht-
lusel.

Kušaani imperiumis oli kasutusel nii
baktria, aramea, kreeka, pärsia kui ka
sküüdi keele mitmesugused dialektid.
Khadfis I paigutas näiteks oma münti-
dele kõrvuti kreeka keele legendiga kha-
roshi kirjas pealkirju. Kuid ilmselt kha-
roshi kiri ei olnud elujõuline, pärast
Khanisra aega ta kaob. Samal ajal
kaob tarvikuselt ka kreeka keel. Külgku-
lus saab baktria keel, mis idaaniani
kultust¹. Sellele perioodi kuulub ka
nn. kušaani keel, mis kaib kreeka tähe-
liku alusel ja sisaldab 25 tähte (24 kree-
ka tähte ja üks lisamärk, mis tähistab
käälikut "š", mida kreeka keeles ei ole).
Mussas V. A. Livšitsi arvates ei saa veel
kindlalt öelda, kas kõinidel selle aja
mälestusmärkidel on kirjad ühes dia-

¹ Rubruus, Cosano-Indica, lx. 161.

tekis¹ selle perioodi müntidel on näha
igalalhes india ja türgi leusinat².

Järenevalt pean vaatama tähtsamate
kultuuride mõju ja panuseid kusaani
konglomeraatkultuuri.

Hellenistliku kultuuri mõju.

Kusaanid laiendasid oma im-
peeriumi suure ruuna alade valluta-
mise teel Kesk-Asias ja Põhja-Indias.
Suga tehti lõpp hakedoomia Aleksandri
maailmarüügile, mille langus algas juba
pärast tema surma.³ Hellenid-valitse-
jad asendati rändrahvaste vast järvi-
nevale valitsejatega.

Ahhemeniididest ja kreeklastest valitsejad
lõid Kesk-Asiasse ja Põhja-Indiasse
paljud Ida-Vahemere maadele omased
kõrbed, ettevõtlikus ja harjumused.
Sidemed hellenistliku maailmaga olid
kusaanidel väga tihedad.

Roomast Kusaani impeeriumi viisid
kolm teed:⁴

Esimene meist oli suur Süüditse, mis

¹ Arrianus, *Cyano-Indica*, lk 164.

² Strabon, lk 165.

³ Смолухин, *Эпиграфика Азия и Древняя Греция*,
л 1968, lk 184.

⁴ Смолухин, *Эпиграфика Азия* ... lk 195.

Läns Hiinasse roomlaste tüüriast üle
Partia ja Baktria (läbi Baktria praeline
Balhi). Teine tee oli merete roomlaste
Egiptusest kušaanide Indiase. Kolmas
tee oli stepite Rooma valdustest Musta-
mere põhjaosast üle Volga alade ja
kaasaegse Kasahstani, Horezmi ja tiistesse
Kesk-Aasia piirkondadesse.

Nüüdis Rooma tootid jõudsid Indiase
ni vahetult mereteed mööda Egiptusest,
kui ka kuiva maad mööda üle kušaa-
nide Baktria ja üldse Kesk-Aasia.

Kesk-Aasia aga sai enamuse Rooma
päritoluga tootid kušaanide valdustest
Indias.

Helleenid toid kušaanide impeeriumi kreeka
ja rooma panteoni jumalad. Valitsejad
kujutasid oma müntidel Heliost, Selenat,
Heraklest jt. jumalusi.¹ Kujutavas kuus-
tis võeti üle kreeka- ja roomapäraseid
kujutamiseviise.² (näite veldistes eriti, sa-
muti figuride asetus, paos jne.)

Sealjures töötati³ hellenistlike pärand

¹ Vt. I peatükki.

² Исаев И. И., Восток, М 1969, lk 48.

³ Rowland, Roma and Gandhara, vol. 9, 1968, lk. 85.

eripüvondades erinevalt läbi.

Hellenismi mõju võib eriti märgata arhitektuuris¹ ja kujutavas kunstis, kusjuures nii Kesk-Aasias kui Põhja-Indias iseenesvalt ja paralleelselt. Indias on selle näiteks Taxila mälestusmärgid, Baktrias näiteks Hattisajan.²

Kesk-Aasia kultuuride mõju.

Baktria andis kusaani impeeriumile keele. Kusaanide hiiglimpериумi varvas välja just Baktria väikerügist. Selle aja mälestusmärgidel, eriti Indias, võime näha, kuidas see oli kusaani õnnemas ja üldse riigis aasia mõju - riekas, "sküüdi mütsid", jm, eriti turvanota (kathura).

Kuid Baktria kultuuri kokkupuute tagajärg Indiaga oli peaaegu täielik indianiseerumine. Kui kusaani ladvik võttis üle lihtsalt vallutatud India alade kultuuri, siis Baktria keskus-tes toimusid palju keerulisemad kultuuride segunemise protsessid, vastastikkene

¹ Topuebur, Кыргызская культура на территории Афганистана, Таджикистана и Узбеки, АН СССР № 1968, к. 8.

² См. также, Ереванская Азия ... к. 188.

mõju ja mitu suundade areng.

Kahtlemata käis baktialasi Indias ja indialasi käis Baktrias. Nende seas oli käsitöölisi ja kaupmehi, kuid enamuses olid nad süüsi ametnikud¹ ja sõdurid ning ka budismi munkad.

Vanade baktialaste zoroastriism, kreemaneedoonia pantoni jumalad, jureptide samanism jt kohalikud kultused ei vastanud enam muisaanide ladviku ideoloogilistele vajadustele.² Budism üha tugevnes. Baktrias on leitud hulgaliselt budismi kultuslike ehitisi: muisaanide ajast — Kurodzi, Surokotal, Kara-tyse jt. Baktrias, eriti Toharistanis läksid budismi juured väga sügavale. Sellest piirkonnast võrsusid hiljem paljud muusad teadlased ja usuteadlased.³

Ka kirjeldatud allikad tõendavad seda osa, mida Toharistani elanikkond etendas budistliku doktriini väljatöötamisel ja levitamisel muisaanide ajal.

¹ Tarn, The Queens in Bactria and India, Cambridge 1951, lk. 352.

² Тусаров, Куманское царство и зороастрийское учение, Динамика 1968/8, lk 10.

³ Асенов, Наука Еревані Азур куманской эпохи и науки в кумане, Динамика 1968, lk 5.

Briti Lewis süü budismi vaibhasina uue-
uud. Selle uueuuna traaktide esi-
mene tõlkija toharistani uude oli uoha-
lin uune Dharmamitra Termezist.¹ Tema
uigutatud on kommentaarid Vinaijasutra-
le. Kuulus budismi uuakadlane
Ghoshaka sündis samuti Toharistanis.
Ta uuostas tohitud kommentaarid Abhi-
dharmapitaka'le, mis uuinitati Kaniska
poalt uuenu uutitud suurel uuenuuo-
gul.

Palju andsid baktialased ka budistlik-
ku arhitektuuris.² Näitks Baktria bu-
distlikes templites laialt kasutatud ring-
uoidoride süstem, mis püüsid pühauut-
cella't - kolmest või neljast uuigest.³ Säär-
ne planuunimine on tavuline kesk-Asias,
Iraanis, Lähis-Idas, uuid mitte uuabu-
distlikes s.t. uuenuuuaiaegses arhitektu-
ris. Kara-tüpe templi alusel uuine
ödda, et uuadeldav arhitektuuris uuun
tule just Baktriast.⁴

Välismõjuide ja Baktria kultuuri segu-

¹ Litvinsky, Outline history of buddism in central
Asia, Dushanbe 1968, lk 9.

² Храмов, Схематика культуры... lk 5.

³ Славинский, Средняя Азия... lk 192.

⁴ Трик, Термез, Славинский, Кара-Тепе - Суггунский неусь-
ный комплекс в Старом Термезе, М 1964 lk. 8.

nemist tunnustavad ka monumentaal-de-
votionalised mälestusmärgid - Aitani fuis,
kolonnide kapitelid, viinikupid, mis kuju-
tavad stone Buddha elust jm.

Urudes lähemalt Horeymi münte, võib
kinditada, et see piirkond oli Kusaani
impeeriumiga seotud.

Nimelt suutis Horeym jääda rogu ku-
saani aja vältel suhteliselt iseseisvaks.

V. M. Masson isegi kahtleb¹ selles, kas Ho-
reym kuulus täielikult Kusaani imperi-
umi koosseisu. Igal juhul Massoni arva-
tus ei oleud täiesti alatuks kuigi tu-
gu ega vananestev. Horeymis ei ole ka
erinevalt Baktriast budistlike mälestus-
märgid.²

Kas kõike seda tõendab? Esiteks umb.

I saj. e.m.a. lõpul või I saj. m.a.j. algul
lakkavad Horeymi valitsejad müntima
oma hobemünt, sealjuures ei ole münti-
tidel märgata kusaani mõju - ei kuju-
tuse tüüpides, kirjade paigutuses ega
kaalu standardites.³

¹ Masson, Empire macedonienne, M 1966, lk. 143.

² Masson, Хорезм и Кушанск, ЭВ № 17, 1966 lk. 80.

³ Тамар, lk 82.

Vastupididi, kušaani mündinduselle, mis rajas
nes nullal, olid Horezmiis hõbemündid.
Neil kujutati ka Horezmi dünastia vappi,
mitte aga kušaanide tangat. Lisaks
kõigele, enamusest Horezmist leitud münti-
del on märgata ülemüntinise jälg — Ho-
rezmi dünastia vapp. Kuskiel mujal ei
ole leitud kušaani münte, mis nii jul-
tunud kombel olusid ümber münditud.
See kõik näitab, et Horezmi¹ valitsejad
ei alnud naugeltki nii alandlikud, kui
kiske pärnondade omad.

Kõik Kesk-Aasia pärnondad etendasid
tähtsat osa kušaani kultuuri kujune-
misel. Kušaani kultuuri mõju on aga
ka omanorda märgata Kesk-Aasia vara-
keskaegsete mälestusmärkide juures.

Kušaani traditsiooni raiumisele Kesk-
Aasias aitavad kaasa muudugi kindlad
üldajaloolised faktorid, kuid oraliselt
ka päritussidemed, mis eksisteerisid va-
ranemaegsete viestijate mõjuvate pere-
vondade ja kušaani dünastia vahel.

¹ Птолемей, Древний Хорезм, М 1948, с. 18.
Птолемей, По египет древнехорезмский субмезанус,
М-Л 1948, с. 43.

Reaal juhtudel lubavad varakusaegsed mälestusmärgid meil täita valgeid laine kuisaani perioodi kunstis Kesk-Aasias. Peame arvestama, et ka Kesk-Aasias allus kuisaani kultuur mitmetele välis- mõjudele, eriti hellenistlike maade omale, samuti India ja Iraani mõjudele. Sellele vaatanata võib arvata, et Kesk-Aasia kultuur, eriti kunsti omajärgsed jooned (enne araablaste vallutusi) kujun- usid kohalike traditsioonide reeglipa- case arengu tulemusena, milledele omavõrde pani kõige tugevama ja tunnetatavama aluse kuisaani kultuur.¹ Nii aja esimestel sajanditel levis Kesk- Aasias budism suure lainena. Kesk- Aasia lõunaosas levis aga põhiliselt uus budismi uulund - vaibharina uulund Iraani kultuuri mõju.

Kõige täiuslikumad andmed Iraani mõjust kuisaani imperiumi kultuurile saame numismaatikast. Arhitektuuri ja kujutava kunsti mäles-

¹ Боненский, Куманское искусство в ранне- средневековой искусстве, Каманос военав- ки "Культура и искусство Средней Азии в куманскую эпоху", Ленинград 1968, лк. 54.

lusmärgid kuisaanide ajast on enamasti hä-
vinud. Need, mis mingil määral on säilu-
nud, kannavad endas tugevaid kultuuride
segunemise jälgi, sest on juba raske väga
lepda, misugune stiili joon millise
aega või kultuuri kuulub. Müntide kollek-
tsioon lubab aga küllalt täpselt selgita-
da, misuguseid jumalaid kummardasid
kuisaanid ja mille alluvad rahvad, misu-
guse põhikultuuri panteoni need kuuluvad
ja kuidas neid sehi teiste kultuuride
jumalatega (igal rahval on ju oma peaju-
mal, viljakuse jumal, surmajumal ju.)
ja kuidas need omaks võeti. [Tahvid IV, VII, VIII, IX]
Kaanisua ja Huvisua ^{müntidel} domineerivad
isaani jumalad. Need mündid näita-
vad, millised alid kuisaani valitseva
ladviku religioosed tõuspõhised, bel-
võige käsitlised need uskumused sügivoim-
use hõrjal¹. Kuid kuna budism
oli „ainune organiseeritud religioon, mis
tõi kulture unjuresed“² siis isaani
jumalad esinevad mingil määral

¹ Rosenfield, The Dynastic Arts... le 43.

² Samas, le. 74.

täiendusena budismi religioonile.¹ Iraani
jumalusi seotakse budismi omadega.
Üks kõige tähtsamaid jumalaid kušaa-
nide müütidel on Ardoxšo koos Na-
naiga. See oli külluse printsiibi naise-
lik vahetus, ning neid vahtu - Ardoxšot
ja Nana't peab vaatama koos. Ardoxšol
on tavaliselt väes küllusesaru ja eroon.
J. N. Rosenfeldi arvates jumalannade
pools teletati hellenistlikust Tyche'ist
või Demetrist (neid nummardasid kušaa-
nide Indo-Kreeka ja Saka eluajad.)
Indianiseerumisel muutus vaadeldav
tüüp india jumalannaks Sri - Lakšmiks.
Muuseumis esineb nimi Ardoxšo ainult
kušaan müütidel ja selle identifitseer-
imine on tekitanud teadlastele seni pal-
ju raskusi.

Teadlaste seas on vana pooluonda. Gri-
mest esindab H. W. Bailey², kes sob Ardox-
šot Vana - Pärsia Rtiš) vahvi'ga, Avesti
A(š)šī - Daxšo'ga ja tõlgitseb teda kui
Saakure või Tasu Geniust, kes loob fae-

¹ Rosenfeld, lk 73.

² Samas,

valikuks tarmust. Teise kolmnanna esinda-
ja Janos Harmatta peab ardoxhoit ko-
lakiusus Ida-Idaani vee ja niisuse ju-
malannaks.

Nana on uus tähtsamaid jumalus; ka-
nišua ja Huvišua müntidel. Nimi on sellel
jumalannal arenenud vanast mesopo-
taamia jumalanna Sunana-Isitari kul-
turst. Temaga on tavaliselt kaasas
planeeti Venust kehastav jumalanna, kui
saaduse etteandutaja. Pärsia pantoonis
on Sunana-Isitariina kujutatud Astar-
teit. Hellenistlikus traditsioonis võib
Sunana-Isitari'i seostada Artemisega.

Huvišua müntidel ongi ta kujutatud
Artemise rõivais ja poosis: ta laseb
parajasti vibust.

Idaanat või Nana't on seostatud ka
hindu pantooni Parvati'ga. (Parvati
- Šiva abikaasa).

Lisaks kõigile eelnenud seostele on
Nana's leitud ühiseid jooni ka Egipt-
luse pantooni jumalanna Isisega.

..... Igal juhul on "võim" Ardoxho ja Nana
..... vahel jaotatud nii, et esimene on vastu-
..... tav päritoliste, dünastiliste ja rahvusline
..... sündmuste käigus, kine - looduslikus
..... mõttes: vihm, rikkalikud saagid, hea karjapõue,
ja päike.

Huvitav on märkida, et puht-kraami jumala-
lanna Anahitale on antud mõlemad
functioonid.¹ Vaadeldud jumalanna-
de functioon on lähedane Kreeka
Tychele, Rooma Fortunae ja India Śri-Laxmii
omale.

Ashaeixho - "kõige parema töö" - surma ju-
mal. Töö kehastus õiglaste inimeste jaoks.
vahetajaja inimeste ja jumalate vahel.
Ephaios (Kreeka pantoon) - Atar (Kraa-
mi pantoon). Tule personifikatsioon ja üht-
lasi kuningliku au täiuslik allikas (kavaem
khuareno - sanskr. k.) Kraamis on Atar
tähtsusega jumal, taevane usse hoidja.
Kraamis sama Hephaistos, keda võib kind-
lalt nõutada Kanišna Ephaiostose tüü-
biga. Kehalt vigane, vaimult rõõur.²

¹ Rosenfield, lk 45.

² Gamas.

Erakilo - kahtlemata hellenistliku Herak-
lese iraani kuju. Kujustusest võib seda
sarnuti välja lugeda: äärmiselt musku-
laturne alasti kuju toetub parema käe-
ga sõjariiale, üle vasaku randme on
visatud lõvinahk ja käes on õun.
Küsaaside müntidel alus Erakilo mee-
nitab väga Mathura Heraklest. See
näitab J. M. Rosenfeldi arvates, et saadul-
dau kreeka pooljumal, kelle kultus oli
laialt levinud Lääne- ja Kesk-Aasias
hellenistlikul ja Rooma ajal, imporditi
mitte otse hellenistlikust maailmast, vaid
Lääne-Aasiast.¹ Erakilo kujitab ja ke-
hastab meheliku jõudu ja vaprust.

Neaspe - Neptun (kreeka pantoon)

Maseno - sõjajumal - Kartikeya või Suanda
(hindu sõjajumal)

Mao - kuujumal, sõjasev kehasus. Lää-
ne-Aasia kuujumalannast erineb soo po-
lest.

Miro - päikesejumal. Vana Indo-Iraani
päikesejumal Mithra või Mitra. Niini

¹ Rosenfeld, ... lk 77.

kuusaanide panteonis sarnane na pah-
lavi Mihr'iga.

Mozdogano - teani zoroastriistui juma-
lus. Tawa, maa ja kõige elusa looja.

Rinus jumal, kes on kuusaanide uumus-
maahinas kujutatud hobuse seljas¹.

Sarnasus India Nansi-ustami või Pisha-
pur'iga. On tunda ka Egiptuse mõju².

Oado - tuulejumal. Sama, mis avesti Vita.

Uruti, et tuul toob jõuust.

Oanindo - tähe jumalanna. Tuletatud
ilmselt klassikalisest Nike'ist.

Elios - päikesejumal. Nimi on pärit
keltneistlinest panteonist. Väga sarnane
türo tüibile. Huvitav on mäenida,
et hilisema perioodi india teust, Bha-
vishya-purana, nimetab päikesejumalat
(harilikult Suria) Heli ja tema viini
Heliloka.³

Boddo - Buddha. Esimene vaidlematu
Buddha kujutis kuusaani mündil. Leiti
eliivaariumist Ahin-posthi stupas
Jetälābādhis.⁴ Peale selle jumaluse

¹ Rosenfeld, ... lk. 74.

² Samas.

³ Samas, ... lk. 79.

⁴ Samas, ... lk. 81.

on Kanišua müntidelt kujutatud Buddha-
na Iraani Sakamanoosdo'na ja Bago-
oosdo'na. Viimase istumisviis on tüüpiline
Buddhale¹. (Sanskriti nimes on selle juma-
la nimi Bāghavat).

J.M. Rosenfield annab suure hulga mit-
mesuguseid kuni Iraani imperiumi panto-
ni kuuluvaid Iraani jumalusi, kellede
hulgast paljud on lihtsalt tulutatud teis-
te kultuuride jumalatest. Teinivad vas-
tavalult mitumenimelised üldkuni Iraani ju-
malad, mis vahetavad eriühtsused
eri nimede all ühte ja sama jumaliiku
vaimu.

Näiteks Miro-Helios, Nana-Nanai-
Artemis, Iunnana-Ishtar-Astarte-Parvati-
-Isis, Iroaspo-Neptun, Mao-Selene jne.
Sealjures kujutades neid jumalusi, kasu-
tavat kuni Iraani võrre sagedamini süsni
klassikalist vormi. Grandis võivad olla
vaid jumalused, kelle algupärane tüüp budis-
mist (näiteks Begovoosdo)
Need jumalused erinevad kõik kuni Iraani

¹ Rosenfield, ... lk 81.

impeeriumi perioodi kuuluvat müntidel. Tavaliselt kujutatakse valitsejat vastava jumaluse ja sellest võib väga lugeda, misugused jumalused, misuguse valitsija ajal rohkem hinnas olid.

Sina Kadfisi ja Vasudeva müntidel on näitus kujutatud ainult Šiva.

Lanišna ja Huvišna müntidel aga väga laialdane panteon, mis tunnistab, et kahe viimase valitsija ususalvus oli eriti lai.

Zoroastrismi jumalate erilist nummardamisest andmeid ei ole¹, kuigi müntidel on kujutatud mõned iseeni jumalused, mida zoroastrismis nummardati.

Nend on aga kujutatud üldiselt jumalustena.

India kultuuri mõju.

II saj. e.m.a. kuni I saj. m.a.j. tutvustasid need valitsejad painseid maaharijaid Kesk-Aasia fõgedevahemikul, Afganistanis ja Põhja-Indias Euroaasia steppide rändurjakasvatajate

¹ Зинкман, С. Юманское искусство во времена ранне-середневековья, 1965, л. 14.

kultuurisaarutustega. (näiteks selvastuse
osas¹)

Selle etapi iseloomulikumus joonuks ali-
see, et india mõju veel ei olnud, vähe-
masti ei kinnita seda arheoloogiline
liinmaterjal. Võimalik², et Põhja-Indiat
asustanud rändhõimud, alles regulaarses
Kesk-Aasia hõimudega ja na scalt pärit,
olid nunnitud liikuma India põhjapoolse
ja selle tõttu katkestanud sidemed endise
koduga. Põhjuseks võis olla näiteks sõda
erihõimude vahel.

Sestõttu toimus vaaeldaval perioodil
poliitiline ja kultuuriline mõju vool
ainult ühes suunas - Kesk-Aasiast
Gindukurist lõunasse.³ Samal ajal toi-
mus Kesk-Aasia ja Põhja-India püünon-
dades tugev idavahemeremaade (eriti
hellenistlike) kultuuri ja kunstitraditsi-
oonide omausõtuine ja kooringuline
imber töötamine.

Kuni I saj. m.a.j. Indiast Krišnaani impee.

¹ Enabuceni, *Средняя Азия и Древний Угунд*, lk. 186.

² Samas, lk. 188.

³ Coldman, *India under the Kushanas* by B.N. Puri,
JAOS, vol. 89., No 2, 1969. lk. 18.

riimi territooriumile tõsiselt arves-
tatavat mõju ei olnud.

India kultuuri mõju kusaanide riigile
võib vaadelda alles seoses budismi lev-
viuga, juurdumisega ja domineerimisega
riigisunde seas.

Kuiigi teisi jumalaid austati sama laialt
ja vabalt, ikka tihedamini tekkis elu-
voed, mis ühte või teist hakkatakse kuju-
tama Buddha kaaskonnas, või tema pool-
le palvetamas. Nii imperiumi ümber-
vad stupad, templid ja kloostrid.

Just nimelt siin, kusaani imperiumis,
toimub budismi muutumine üheks maail-
mareligioonis, mis hiljem levib kogu
Aasias. Kusaani kunst muutub siinlas¹
Baktria kunstipärandi ja India Gupta-
de aja rahvusline kunst vahel.

Samas ühendab ta aga endas hellenist-
liku ja kohaliku traditsiooni.²

Kões budismiga levis ka india ilma-
line traditsioon, seda just kloostrite kau-
du.

¹ Zeinans, Kysanekuse vapenbo... lk 2.

² Vogel, "The relation between the Art of India and
Java, The influences of Indian Art", London, 1915,
ex. 13.

Sama aja võkis India üle Kusaani
impeeriumi vanden hellenistlikke, iraani,
baktria jt. mõjurid.

Arvatakse, kuigi oli budismi mõju Kusaa-
ni riigis, näitab kas või Kara-tepe nooras-
klooster, õigemini selle varemed.

Kui arvestada mündileide, siis ehitati
Kara-tepe Kaniška ajal¹ läärse sun-
re ehituse piistitamine nõudis vahtli-
mata tohutut jõu- ja ajakulu, samuti
sena ülalpidamine pika aja jooksul raha-
kulu. See kõik oli mõeldav vaid Kusaa-
ni linnavalituse otsusel loodusel või vä-
hemalt suurel heaskiidul. Kara-tepe
oli Kusaaani linna Termezis vahetus lähie-
duses.² Kui arvestada, et Termez oli Balhist-
-Kusaani impeeriumi pealinnaast mõigest
40 km kaugusel³, siis on selge et Termezis
linnaisade poliitika budistlikus Kara-tepe
templi rehtes pidi otseselt peegeldama⁴
Kusaani impeeriumi valitsuslike suhtumist

1 Смачукин, Египетская Азия и Древняя Индия, л. 193

2 Смачукин, Тыггинские находки в Египетской Азии, А 1968, л. 32.

3 Тамар.

4 Савинь, Kara-tepe and Questions of the History and Culture of Kushan Bactria, Durban, 1968. л. 18.

Budismi.

Budismi levimuga kaasnes ka nende teadmiste ja kujutluste levik, mis olid kujunenud ajaarvamise vahetusel India budistlikes kogukondades. Koobastempelite traditsioon on loodud vahlemata Indiast. Samuti budistlike kultuseemete fragmendid: lootos, reliivaariumid,¹ tšakraid² jne. Samuti on Shara-tsepi seintelt leitud kirja fragmendid,³ et mis näitavad, et vanaaegade ajal olid kasutusel sanskriti ja india keeled.

¹ reliivaarium - anum pühade säilmete jaoks, ka väike ehitis samas otstarbeks.

² tšakra - kivi stupa ja reliivaariumide tüüp

³ Ishwandinvar, Epigraphic Notes and Questions, XII, The Taxila Crawl Inscriptions of the year 135, vol 46, 1916. le 37.

III peatükk

Gandhara kunst.

Gandhara koolkond

Gandhara koolkonna formeerumise algsperiood oli seotud erinevate rahvaste kumuliste vastastikuste mõjutustega.

Oma algstaadiumis paistis Gandhara kunst silma eklektilisuse ja ametlike tehnikate maitse pugeldamisega. Kuid mida rohkem arenes Gandhara koolkond, seda suuremaks ja omapäolisemaks muutus. Ta ühendas hellenistlikku kunsti elavuse ja rõõmsa idamaade kunsti aegluse ja rüütsuguse-

sega¹

Tähtis noht Gandhara kunstis oli Buddha
ikonograafilisel kujutamisel ujuetidel ja
ümaraskulptuuris, samuti ka kusaani va-
litsejate ringkondade esindajate ja valit-
sejate portreeskulptuurides. [Tahvel I, Tahvel II]
Kusaanide valitsejad, alles pimestatud Roo-
ma imperiumi hiilgusest, püüdsid kõiges
seda jäljendada ja kui võimalik ka üle
trumbata.

Kaniska hakkas aktiivselt ehitama, eriti
oma uues pealinnas Purushapuris (praegu-
ne Peshawar). Sellele perioodi kuuluvad
mitmete suurte templite, kloostrite ja
stupaade ehitamine. Kaniska püstitas
oma pealinna kolonaaalse 200m kõrguse
torni Buddha auks, mis räägas naasaj-
seid oma monumentaalsuse, suursugu-
suse ja hämmastavalt rikkaliku deko-
rativse kaunistusega. Seda ehitust peeti
ühes Aasia imeks.

Kusaanide valitsejaid ei rahuldanud
kohalikud meistrid. Nad kutsusid rooma

¹ Массон, Спана мочеву ропогоб, лх 144.

kunstnikke ja skulptoreid, sundides kohalike meistreid neid jälgendama ja nendelt õppima. Nii põrnuid, vasku, segumiseid ja aereid Gandharas erinevad idelised ja kunstilised kujutlused, maitset, tehnikad, maneerid — nii kohalikud: india, keskaasia, ivaani, kui ka ristöödud, Vahemeremaade meistrite omad.

Sealjures peab arvestama asjaolu, et võie need meistrid töötasid koos kusaani imperaatorite tellimuste kallal just sellil territooriumil, kus võisid veel säilunud olla kreeka kolonistide mingid kunsti-traditsioonid ja mälestusmärgid III sajandist e.m.a., mil nad süa kolooniaid rajasid.

Sejapärest ei ole ka ime, et algul tekkisid, kunstis ententilised vormid — india Buddha kujutabi eiktuses, mis väga sarnanes kreeka hünemateriale või esoma imperaatori loogale, ning lisaks veel sageli asetati post-tamendile, millel olid kujutatud kentaurid, hiitlonid, allared ja keskaasiatlikud demora-tiivmotiivid. Näitaks „Sicnapi stuspar (I saj e.m.a.) võib leida üllatavalt mitmekesiste moti-

vide sign: korintose sambad, india tsaitja
kaar, toraani väravad, kreeka kolmnurkne
frontoon, aktemmeniidsed nišid, iraani pära-
ne tulealtar ja lõpuks miinidi päritoluga
nahkpealise kotka figuur.¹

Diskussiooni Gandhara kunsti probleemide üle on ammu tekkinud nii kunsti-
ajaloolased, filoloogid, ajaloolased, arheoloogid
nii ka muusikaajaloolased. Lühidalt sellega
ei ole jõutud ühisele arvamusele, pigem
vastupididi, kontseptsioonide arv on suure-
nenud.

Selgus, et Gandhara kunsti loojad töotasid
välja mitmed printsiibid ja kaanonid,
mida arestasid edaspidi sajandite väl-
tel India, Tiibeti, Kesk-Aasia, Tšiini, Indo-
neesia, Hiina. Jaapani jt. maade skulptuurid
ja kunstnikud, kus kunagi budism on levinud.
Gandhara kunstnikud olid esimesed, kes
kujutasid Buddha inimesena.² Varem kuju-
tati Buddha vaid sümbolina: ratas, puu-
leht jne.

Gandhara kunstiline poolt loodud Buddha³

¹ Kopuskar, Коробуша и скульптура, М 1966, с. 46.

² Samas, lk 80.

³ Barchin, The Western Aspect of the Gandhara Sculpture, PISA 1945, c. 15.

kujud on tänapäevani jäänud budist-
linus kunstis esinejudeks. [Tahvel II]

Vaatamata aga gandhara kunsti mä-
lestusmäenide rohkestele on põhiline osa
neist dateerimata. Vaid mõned skulp-
tuurid ja reljeefid omavad kindlat koh-
ta kronoloogias. Enamus mälestusmäe-
videst dateeritakse uurijate poolt stiili
järgi, mis ei välista vigu materjali datee-
rimisel.

Gandhara kunsti varasemad näidised
kuuluvad I saj. II poole e.m.a. kuni I saj. m.a.j.

Nend on põhiliselt Buddha kiviskulptuur-
id ja mitmesuguste ulikvaarimide reljeefid.

Gandhara reljeefid ja skulptuurid
on budismi legendide ja Buddha elu-
gude - dzatakade väljenduseks. Igal pool
on keskses viirus Buddha, kes on kuju-
tatud ka alasti suuremana ja ei plaanil.

Väga tihti kujutatakse üht reljeefil ni-
tet streeni. Iseloomulik on tegelaskeijude
rohkus. Kuid vaatamata välisele ülekoh-
jatusele on suudetud säilitada komposit-
siooni puhtus ja iga tegelaskeiju pühho-

loogilise elamise väljendus. Buddha asend
ali nüll kanoniseeritud - abali üliinimliku
rahu paosis. kõigi tiste tegelaskujude žesti-
des, asendites ja müümikas võib aga väga
lugeda laialdast tunnet ganemat, mis on
edasi antud hānemastava realismiga. [Tahvel XXI A, B.]

Nagu juba öeldud, on Gandhara kunsti teeki-
mise ja kujunemise küsimus esile kutsunud
kõige rohkem mitmesuguseid kontseptsioone.

Kuna selles kunstis võime näha mitmete
kunstide tunnuseid (nii Indiast, Vahemeremaa-
dest, Iraanist, kui ka kohalikest kultuuridest)
siis on raske määrata, milline kunst on
olnud vaadeldava raskonna põhilisem mõ-
jutaja.

Kesk-Aasia mõju väljendus eelkõige skulp-
tuuride väga eredas värvituses. Kõrbes oli
katta ka kiviskulptuurid ehkuse rohkesti-
ga, mis kaeti omakorda värviga ja kullaga.
Keha värviti tavaliselt roosa-terakota värviga,
toonitades mina ja sujuvini tumepunaste
joontega. Silmad tehti tumepunast. Riie-
tes erines pimestav-räevaid siniseid, rohelisi,

oranže toone.

Vajadus budistlike skulptuuride järgi aja
kasvas pidevalt ja seda ei saanud enam
rahuldada kiviskulptuurid, kuna nad nõud-
sid suurt töökuulu ja keerulist töötlemis-
tehnikat. Ilmselt selle tõttu (ja võimalike
et ka kesk-Aasia mõjude tõttu) areneb palju
odavam ja kiirem skulptuuride valmis-
tamise viis, nimelt hakkab skulptuure
tegema savist, kipsist ja alabastrist.

Hämmastav on asjaolu, et skulptuurid, mis
oliid valmistatud säärestest mittewastupidä-
vatest materjalidest ja veel kiiglamisõetme-
tega, näilisid suhteliselt hästi.

Suurte skulptuuride püstitamiseks kasuta-
ti puitkarkasse, alabastriskulptuuride pu-
hul aga laoti karkas kivist ja vooliti
riidvoldid, näo- ja kehavormid alabastrist.
Skulptuuride pead valmistati eraldi ja
monteeriti hiljem külge.

Säärase massproduktioon, mis küll rohe-
leidis tarbijaid, ei saanud loomulikult
silma paista erilise kunstilise taseme kõr-
gusega.

Gandhara kunsti loomingu üldväärtus ei peitugi niivõrd kunstilises tasemes, vaid selles, et saadudaval perioodil gandhara kunst rikastus mitmete unke ideede ja kunstivõtetelega, mis leidsid neis väljenduse.

Hilis-Rooma mõjul tekkis uus žanr india skulptuuris — portreeskulptuur. Gandhara kunst on jätnud mitmeid väga eredaid erinevate rahvaste ja ühiskonnakultide esindajate portreeskulptuure.

Massistseene kujutamisel säilib seaduspärasusena indiapärase frakturing, mida iseloomustab kujutatud figuride kompositsiooni, liigutuse ja pooside loomulikkus.

Ka enamikule bodisatvaid kujutavatele skulptuuridele on omane realistlik frakturing.

Huvitav on märkida, et bodisatvatena kujutatakse tihti tavalisi inimesi: küllalt hüsedaid ja kaugelkui mitte tolle aja ilusid aadlile vastavaid figure. Kõige enam sarnanesid nad küll jõukate kaupmeestega.

Võimalik, et viimaste seas oli kunstimeetseid ja seetõttu pääsesid nad ka bodisatvate

pühase ritta.¹ [Tahvel V]

Ilmsel Gandhara kunsti peamine väärtus ei seisne süüsi ka mitte tema realistlikus materjali käsitleuses. Vahemeremaade kunstiliste mõjude ja kohalike traditsioonide segu- mine, täiennamine ja arendamine tulemusena, ründis ideaalse inimese uus tüüp kunstis. Tema suurus seisnes erinevalt kreeka ideaalist mitte niivõel füüsilises ilus, niivõel sisemise tahtejõu väljenduses, üllas segamat- rahus ja keskendumises, võikevõitlas psühhilises rikkuses.

Vaim võitis uha, ning inimkeha kujutati ver- ge ja peaaegu kaalutena. „Muskulatuur oli peidetud sügavale ümaralt modelleeritud keha pinna alla, kõik lihased alid tõdvad“² Säärane inimfiguuri frakte- ring võis kujuneda ainult Indias, kus rahva seas olid tugevasti juurdunud joogide õpetuse alused. [Tahvel III]

Suurima loomu osaliseks sai Buddha kuju istuvas (nn. lootosiste) asendis loo- tosel, pööratuna oma sisemaailma ja

¹ Копуская, Сопровождающая унгуичков унгуемба, Москва 1966, lk. 81.

² Samas, lk. 83.

andunud mõisklustele ja palvetele, pool-
suletud silmade ja salapärase, vaevumärge-
tava naeratusega huulil. Päärane uju-
laualas lebima ja nõudub India suulp-
tuuris veel 300 aasta jooksul. Kahjuks
on meieni jõudnud vaid vähesed neist ja
võimalik, et mitte kõige paremad selle
tüübi variandid. Parimaks kõrvidest
loetakse Sarnathist pärinevat uju¹, mi-
da dateeritakse V sajandi lõpu või VI sa-
jandi algusega. Sellest aja edaspidi lä-
hemalt.

Peab märkima, et india kunsti arengune
ei jätunud gandhara koolkond eriti sügavat
jälge, see arenes omaoode edasi. Selles
suhtes on iseloomulik näiteks Tsiloni kunst,²
ja eriti Mathura kunsti koolkond, mis
arenes paralleelselt gandhara koolkonnaga.
Mathuras³ uus budismiga kõvasti jätkasid
oma arengut teised religioonid — brahma-
nism, džainism — jäid kunstis tähtsale ko-
hale rahvuslikud mütoloogiliste kangelas-
te ja jumaluste kujud (jansid, jansiad, nagad jt.)

¹ Kopuskara, Kupobuusa... lk. 44.

² Mode, Die buddhistische Plastik Ceylons,
Leipzig 1963, lk. 8.

³ Büchler, New Yaina Inscriptions from Mathura, EI,
vol. 49, 1896, lk. 84.

Eredad, igapäevased iseloomud avalduvad kõige selgemini terranota plastikas! Terranota vanimaid näidiseid on leitud Mohendžo-Daros, Harappas, Sindhis, Beludžistanis. Suurem terranotade hulk kuulub ajavahemikku III saj. e.m.a. kuni VI saj. m.a.j. Neis massilistes ja rahvale rõhkem kättesaadavates kunstiteostes võis kunstnik, kuna ta ei olnud seotud mingite otsuste ega tõsisemate nõustustega, kujutada vahetult inimesi oma lähedast ümbreest kõvasti fantastiliste loomadega.

Meieni jõudnud terranotakujude temaatika on väga laialdane: kentaurid, muusikud, armastajapaarid, naisfiguurid jne.

Kaheldamata kõige huvitavamad on need, mis kujutavad tavalisi inimesi, need on eriti realistlikud. Kahjuks on võimalik taastada vähesete jälgede põhjal kujunete algset värvust. Pluuselt värviti kulunud ja silmad mustaks, huuled ja riietuseseimed purpurpunaseks, jne.

Mis puhtub ühisaani kultuuri arhitektuurilistesse mälestusmäenidesse, siis suurimat

1. Vogel, La sculptures de Mathura, "Ann. Asiatique", t. XV, Paris 1964, lk. 54.

huvi pakuvad just Toprak-kale, Kara-Tepe, Luch-Kotal ja teised. Neil kõrgil on täpselt välja töötatud arhitektuuriline plaan. Ruumide rõhnus ja paigutus annab tunnustust lümsustest elust nendes loodes ja templites.

Gandhara terrakotta.

Võtame veelgi lähema vaatluse alla selle enamlevinud liitude liigi (muidugi on valdavas enamuses tegemist vaid fragmendidega). Kohalised meistrid võtavad üle hellenistliku kunsti raamatused ja ka esteetilised vaated. Antud juhul oli tegemist pisiplastikaga, massilise loodanguga, mida ei mõjutanud valitsejate erisoodid, tellimised ja piir-mised. See oli just kunst, mis välendas meistrite endi vaateid ja maitset. See tõttu annas nende uurimine ja võrdlemine kõrge pa-rena ilvaate kohalike meisterkonna koha-nemisastmest võrrele kunstile ja teiste rah-vaste religioosete ja esteetiliste vaadete kunsti sisepöörimise variantidest.

Näitlus [Tahvel X A], Koor, püürgune, pehmelt soolitud nägu sügaval asetsevat silmade,

siege nina ja puentis huultega. Nägu on mõtlik. Peas on antiikset viivrit meenutav peanate. On tunda tugevat hellenismi mõju. Täiesti terrakotatüüpi tuntakse kesk-Aasia kunstis juba III - II saj. e.m.a.¹

Või siis kuulsale Sürakuusas loodud nimefi Arelusa kujutusele sarnane terrakota nimepea-ke uuhva juustekrooniga. [Tahvel X B]

Sama alatoon (võibolla vaid mõtlikum ja pisut suurem naoline) on ka järgmises fragmendis. [Tahvel XI A] Üksidena väänlevad juused jätavad gorgo mulje, kuid naol on sama malbus ja kurbus. Nina lamendub sel kujusel on tingitud ilmselt ebaõnnestunud vormist.

Siidid samas, millise hämmastava realismiga on kunstnik suutnud edasi anda vanadele nägu. [Tahvel XI B]. Silme on traagiline ja nagu paluu, samal ajal aga leplik ja alistuv. Näol on väga rikas valguse ja varju mäng, silmad on sügavale langevad, põsesarnad ja kulmukaared tulevad reetõtte eriti esile, samuti esileulatu löug. Kõik see jätab mulje muldvanast

¹ Nerberis. Central Asian Cosoplastic Schools of the Kushan Period, Abstracts of Papers by Soviet Scholars, Durham, 1968. lk. 24.

naisest, kes on elus palju näinud ja kes nüüd on juba muutunud üaskõivuseks valu ja üldse roogu välisilma vastu. Selles näos on peegeldunud ka kunstiline filosoofiline juhtnõrk - kõik me saame kunagi nii vanaks ja abivajavaks. Kahtlemata on see nägu loodud elava näite, reaalse inimese järgi. Sama võime öelda ka askudi pea kohta [Tahvel XVII A]. See on mehe nägu, kes on võimeline andestama auryale maailmale väga palju, kes peab pidevalt mees suure Buddha õpetust ja on veendunud et jõuab kunagi niivaanasse.

Vaatamata hellenistlike kunstitraditsioonide ülevõtmisele jäi Hiina-Aasia kunsti tugivas-
te püsima naisfiguur - kas viljakuse jumalanna?
Näiteks Horezmi jumalanna peata auryale, väga
suursuguse hoiakuga [Tahvel XII B] Pink mantel lan-
geb pehmelt vabidele, käes on jumalanna(?)
amfora ja veel mingi anum.

Lampü Bantria jumalanna [Tahvel XII A] Linn
on nohe näost näha idamaine tüüp.¹
Lampü on kõrge, nägu lai, silmad kavalalt

¹Тырарекова, Ученые работы Афганского музея, М 1967, к. 60.

välja joonistatud. Jumalanna on ülmas, rahulik ja samal ajal väga pehme, naiselikus poosis.

Skuid üldiselt kõivide pisiplastika näidete juures on märgata tugevat tehnilist tagariminekut, võrreldes hellenistliku kunstiga.¹

Skui vaadata näiteks poalestöödud pisieljeffi freonistreeniga, [Tahvel XIII A] või jumalannade kujuses: [Tahvel XIII B, C] või ka habemine portreesulptsuure, [Tahvel XIV, B] mis ühigi me ta- bame ära näoilme ja sulptsuuri põhise- loomus, jätab kõik sageli küllaltki robustse mulje. Eriti jumalannade kujuste puhul [Tahvel XIII, B, C] Neist jumalannade kujus- test ei leia me üll midagi hellenistlikku.

Tugevat aasia mõju on tunda nii jumalan- nade kui valitsejate kujudes. Võimalik, et siin on tegemist sisejuurdunud kultusli- ku traditsiooniga. Tähelepanuvääriv on

ka valitsejate idamaa riieus, eriti kaniis- kat kujutavatel sulptsuuriidel. [Tahvel XVI]

Alt laienevad kottis püksid, pinn ülaosus - kaftan, ülespidi minadega pehmed jala- nõnd. Säärane riieus viitab tugevale ida-

1. Muxiddinov, Saksanokhur Terra-cotta, Abstracts of Papers by Soviet Scholars, Dushanbe, 1968. Lu. 17.

mõjule.

Mõningas erandis oleks mehe profiil selget
naisaani hemmal. See on kohaliku sõjame-
he tugev sünteesitüüp. Individuaalportree
jooned tal puuduvad. [Tahvel XVII B,]

Gandhara reljeefid.

Ka Gandhara reljeefide kiltalt
suuri fragmente on leitud hulgaliselt.

Gandhara kunsti dekoratiiv-sculpturnes k-
naatikas võime sageli kohata motiivi, mis
viitab alasti poisikesi kandmas vanikeid.

Enamasti on vanimate kaarte vahel kuju-
tatud suuremaid inimfigure - nudesimeid,
geemisi, nudesasid jne. Sageli on nende
figureide asemel lootos - india mõju!

Kunsti indianiseerimisele viitavad ka nägu-
de tüübid.

Eraste, puttode või amorite motiiv oli laialt
levinud vahemereäärde kunstis ja tead-
lased on üksmeelsel arvamusel üksimuses,
kust need motiivid tulid Indiast.

Need üksimuses vaadeldava motiivi kohas-
damise kohta Gandhara kunstis ja ka
edasiarendamise kohta, lähivad teadlaste

arvamused lahtu.

Osa teadlasi, näiteks Buchthal¹, kiinnitavad, et arvestades gandhara reljeefide suurt sarnasust Adrianuse ja Antoninuse ajastu rooma sarkofaagide reljeefidega, et gandhara reljeefid tulid dateerida II-III saj. m.a.j. ja nende teke on seotud kontaktidega Shuuaani imperiumi ja Rooma imperiumi vahel.

Sellele seisukohtale vaidlevad vastu Schumberger² ja Lannas³. Nad leiavad eroste või puttode motiivid juba hellenismi perioodi monumentaalarhitektuurist, samuti ka Vana-Roomast ja Parhiast⁴.

Hilis-Rooma perioodil aga ei esine puttode motiiv enam monumentaalarhitektuuris (nagu I saj. e.m.a. - I saj. m.a.j.) Selle perioodi fiiiside kaunistuseks on lopsakate taimeornamentide ja akantuse variatsioonid.

Gandhara reljeefid on aga arhitektuuri osad, nendega kaunistati treppe ja stupa-de alused. Tekib küsimus: kas need reljeefide motiivid on tõesti laenatud rooma

1 *Ученые работы* Ленинград, Москва 1969, lk. 66.

2 *Lannas*, lk. 65

3 *Lannas*,

4 *Lannas*, lk. 66.

sarnofaagidelt? Kas ei oleud siin lähemaid arhitektuurilisi ja skulptuurilisi prototüüpe?

Vastuse võib anda Haltiaajami lossi pearaali ruina skulptuurne früis, mille kaavas välja ja töötas läbi professor Pugatšenkova.¹ Vaatamata vahustele säilinud früisi fragmentidele võib kindlaks teha, et see kujustas endast laste figure, kes kandsid näesvanikuid. Vanikute naarte vahel asusid mees- ja naisfigureid. [Tahvel XVIII A, B] Vanikud on inglisk-dekoratiivsed, korrapärase, aeg-ajalt varieeruvate lehtede ridadega. Säärane motiiv on välja töötatud hellenismi arhitektuuris.²

Haltiaajami früisil hoidsid vanikuid poisikesed, kes olid kujutatud keerulistes pöördesides - jalad ja käed laiari, pea nagu mingi rasuse all ette kallutatud.³ Nende kehad ja näod olid värvitud helerosaks, juuksed mustaks. Kehad on suurepäraselt voolitud. Kõik skulptuurid olid tehtud arvestusega,

¹ Пугаченкова, Хроника, Мюнхен 1966, lk. 154.

² Тамар, lk. 161.

³ Успенско Успен, lk. 64.

et fiiis asub kõrgel vaataja pea kohal ja
ei ole hästi valgustatud. (süü tulib ka
altvaates teatavate optiliste paranduste arves-
tamine ja ebaloomuliku figuride värv)
Kõige tähtsam on aga asjaolu, et vaa-
deldavad fragmentid olid just nimelt
arhitektuurilise fiiisi osad. Seetõttu võib
Haltiajani fiiisi sarnastada hellenistlik-
maline arhitektuuriliste mälestusmärkidega I saj.
e.m.a. mitte aga hilis-Rooma sarnas-
sagidega II-III saj. m.a.j.

Sama tõendavad ka Nagapahari püramiidist
Haddast (Ida-Afganistan) leitud stupa fiiis-
id.¹ Ka Bantrias esinevad need motiivid.

Ja just Bantriast võis vaadeldav motiiv tun-
gida vahetult gandhara ja kohanduda
budistliku temaatikaga. Väljastpoalt sise too-
dud kunstilised motiivid kohanevad aga mis
keskajal vaid siis, kui kohtuvad mingit
loomingulist vastavust kas vormis või sisus.²

Kui säärast vastavust kohaliku keskajaga
ga, millese võis haanda, ei ole, heide-
lause mis motiiv kui rõõneha nõuale.

¹ Упоминание встречается в Энциклопедии, Москва 1965, стр. 317.

² Там же, стр. 215.

Kuid on ju teada, et lilledaniid ja päjad mängisid juba iidsetest aegadest suurt osa india rahvuslikes ja rituaalsetes pidustustes. Nüügis vastavus on olemas. Ka kujutab tema ise võis olla võetud pidulikuust protsessioonist - olid ju seal omad vanimustekandjad, fantsjännad ja muusikud. Seetõttu oli fainoraamendi motiiv india kunstis sügavalt traditsiooniline. Bantua arhitektuuris näilis Maltajani fiiisi motiiv ka hiljem, Shušanide impeeriumi ajal (näiteks Surt-Kotali tempel II saj. n. a. j.) Kui tulla veelkord Maltajani fiiisi juurde tagasi, siis eriti huvitav on jälgida fiiisil kujutatud nende - muusikuid. Siit võime näha kuidas erinevad kreeka - rooma iluideaalidest alid kohalikuud naise ilu normid. Näod fiiisil on laiad, täidlased. Suu väikeste punktis huultega, rasvete laugudega silmad, tugevad kalmevaared, nina ei ole enam sirge kreeka nina. Soengud on samuti kreeka - rooma mõjust vabad. (sellest leiame sarnasid soenguid partia riitoniitelt Nissast) Samuti erinevad need soen-

quod tēpīlistest india sēngutest. [Tahvel XX A]

Haltrajamist leitud fragmentide seas paistavad veel silma sõjameeste figuurid.

[Tahvel XXIII B] Ilmselt on nendes kujutatud kuninglinust soost mehi,¹ sellest annab tunnistust lai paelide ümber juuste - kuningliku perekonna tunnus. Mõlemad on hakenuud sõjamehed. Kuid millised tegivad portreed need on! Üks on keigarliik, pisut edeva, endast vaimustatud elumehe portree. Teine kujutab juba elu näinud ja ilmselt ka palju rasvusi talunud, võibolla seetõttu pisut kalgisunud või ka väsinud vanemat meest.

Peshavari lähedalt leiti Kaniska pronksreliikvaarium. Ka see reliikvaarium tõendab selgpoolvaadatud putode ja vanikute motiivi lülitumist puhtase budistliku teemaainasse [Tahvel XXI C, b] Siin, reliikvaariumi silindrilisel künkel on robustselt tõeldud vanik, mida horavad alasti poisikesed. Kaarte vahel on kolme istuva Buddha kujud - kuningmala, päikesijumala ja arvatavasti Kaniska enese kujud.² Viimasel

¹ Tyvatskobe, Xaurak, le 201.

² East and West, 1968 (March-June) le. 154.

on seljas lai idamaise päritoluga kaftan.
Kamistua reliivaariumi vanuse viisimuses
läksid teadlased nohe vaidlema, ega ole
jõudnud tänapäevani üksmeelsele arva-
musele¹. On rääkinud reliivaariumi
autorit nimmi - Agesibastos² - ilmselt kreeka
päritoluga. Suud metalli töötlus on tu-
gewasti halvenenud, robustemaks muutu-
nud.

Üldse on eeroite ja vanimate mobiiv gaud-
hara kunstis muutunud. Vanimate hoidjai-
le on omased eripäraseid soengud; vahel
turbanid, rasked nõwarõngad, jala- ja näevõ-
rud, need; neil on väga sageli tugevasti
idiamiseerunud näotüüp jne.

hite palju aega tagasi leiti Termeses reliefi
fragment. See on kahe võõrdiga relief,
mis kujutab pui all lootesistes istuvat
mest nii ülval kui all reliefipoolel
ja väisemaid figure selle ümber.

Kahjuks on relief tugevasti kahjustatud.
hõlemad kesused kujud on bodisatvate
kanoniseeritud islepoosis - frontaalne, rangelt

¹ East and West, 1964, No 4, New York,

lk. 156.

² Samas, ... lk. 160.

siige iste, ristis jalad, mantline peidetud keha. Kuid lähemal vaatlusel on kaks seljeffi rõõndit siiski erinevad. Ülemine põhikuju on jõulirem samuti on vahet ka nõvalkuju- des. [Tahvel XVIII C]

Antud seljeffi sisulises lahtimõtestamises peab kasutama džatanade abi.¹ Nagu neist on teada lahkus Buddha kodust, läks metra, et askeetismis, maailmast eemale leida tee täiuslikusse ja saavutada rahu. Teda saatsid viis vana erakut - viisat.

Kuid leidmata otsitud igavest rahu, läks Gautama Buddha uuesti rändama, auni lõpus jõudis "tõe äratundmiseni". Siis tuli ta viisade juurde tagasi. (viisad ei taht- nud teda algul muudagi võtta, heites talle ette argust ja reetlust) ja selgitas neile uue Suure Tõe.

Tänu fragment näitab, et autor ei alund lihtsalt džatanade illustraator.² Ta ei pea täpselt kinni detailidest. Peamine on sel- les et seljeffi kunstilised võtted arenevad edasi Gandhara kunsti ja skulptuuri (nende

¹ Упоминание встречается в 43 Джатанах, стр. 45.

² Samas,

sõnade laiemas tähenduses) põhijoont — erineval ajal toimunud sündmuste üheaegset näitamist. [Tahvel FXI A, B.]

Milles see seisub antud reliefi puhul?

Kogu džabana süžee haarab piirna ajavahemikku ja rea üksteisele järgnevaid episoodide. Reliefil on paljud episoodid nagu ühendatud.

Buddha on juba töö leidnud, ta esineb jutustajana, samal ajal mitte oma lähimate jüngrite-riisade õpetajana vaid kogu maailma, kogu üldise õpetajana. Riisad on klassikalistes mõtiskluse poosides. Kas see on veel uue õpetuse ütamine, või juba selle täielik omanus võtmine? Kes on nende ümber kas vaid sõnakumuleeritud õpilased või juba suure veendumusega ja kindlameelset budistid? Põhikujud on antud uanoniseeritud poosides, seevast aga kumuleeritud on antud väga elusad, iseloomulikumad poosid.

Stuudiliste võtetega nagu avataks kogu erinevate inimestüüpide gruppi psühholoogiline olukorras — vanade askeetlike riisade passiivsele mõtisklusele on vastav staatilis-frontaalne poos. Samal ajal „vastärganute“ dramaatilis-

dünaamlisest poosidest võib väga lageda
univõrd haaratud on need mitest „valguse
idudest“.

Džatanad aitavad avada ka unelisa Aic-
lami füüsi idee ja süzee. (I-II saj. m.a.j.)

[Tahvel XXV] Pikal füüsil on kujutatud kaas-
rida anantuse lehti, millede vahel on inimfi-
gureid. Figuurid on koostatud väga kõrges
reljeefis, peasegu ümäärskulptuuris. Inimfi-
gureide ja anantuse lehtede vaheldumine
on üldse omase gandhara kunstile.

Enamus figuuridest on naisfiguurid.
Need on muusikant: flöödi-, harfi-, trümmi-
paruna jne mängijad; ja ka ringituste:
puuvilja, lillevanike ja anumate kandjad.

Esimesed on ilmselt partsa - mahāshabta¹,
Vīs Sūtra Heli India mütolooqias, teised
on devaputrad - taevased ringituste neid.

Esimesed mängivad Buddha arms, teised pui-
stavad ta tule lilli ja lõhnaineid.

Füüsi süzee on ilmselt seotud džatanaga,
mis kõneleb suurest surmast² - gantama
Buddha surmast [Tahvel XIV A, 13] Hetuel, mil foi-

¹ Uccumbho Uqum, lk. 24

² Samas, lk. 25.

mus pidulik leinatseremoonia "helises tawas
muusika ja puistati lilli maale"¹. Ilmselt just
see steen ongi füüsi süžees.

Juba füüsi asetus - kõrgel eesruumis, kus
seisis Buddha aju ja tema reliikvaarium,
andis edasi tawaste neidude rituaalset
toimingut. Kuid oma alamselt mütolooži-
line süžee anti edasi figuride kaudu,
mille protoküübid alid kahtlemata võetud
ümbrüstevast elust. Täärased, ilusasti rõi-
vastatud neind võisid alla meie aja esi-
meste sajandite pidulikest rongkäikudest osa-
võtjad.

Füüsil kujutatud neind on laia näo, pisut
kõõdi silmade, reljeefse kulmudega, sirge
lühikese nina ja pruunide ning raske imara
lõuaga. Sellise näoküübile on väga sarnas-
te eelpoalnäsitletud Haltrajani füüsi lii-
samängija. [Võedle Tahvel XIV A, B ja Tahvel XIX A, B]

Tütarklaste riietus ning ehted on väga rikkal-
likud ja mitmekesised. Hüvi paruvad ka
muusikainstrumentid, millede analoogiaid²
me võime leida mitte ainult Gandhara

1 Успенский уезеумб Удженумаса, лн 46.

2 Тамар, лн. 48.

ja Halhrajani reljeefidel ja skulptuuridel
vaid aa Samarkandi terrakotale ja isegi
Pandjabi elanikkonna varasemais muusika-
riistades.

Nagu Halhrajani fuis, nii aa Aitami fuis
on lihtselt seotud negu ehitusega, olles puht-
tal kujul arhitektuuriline fuis.

Kuid varasema perioodi muulvad reljeefid
on vahlemata väga sarnased helle-
nistliku traditsiooniga. Poosid, riiklus, dra-
peeringu stiil ei jäta selles mingit vaht-
lust, kuigi otsesid jälgendusi, kopeerimist ei
esine.

Eriti hästi me näeme seda, kui võrdleme
Partia riikvõitel¹ (Nissast) kujutatud Olüm-
pose ülemjumalate, preestrite, tantsijate
poolt peetavate baahanaalide scene puht
hellenistliku kunsti mälestusmärgidega.

Kujutatud hellenistlikud jumalad on läbi-
teinud vaid mõningad mitteolulised muuda-
tused tüüpides ja detailides² (näiteks ümar
nägu). Figuurid tulevad tavaliselt pinnalt
reljeefelt esile.

¹ Уезысембо Угуу, л. 58.

² Самар, л. 59.

Tavaliselt üheksa pa, sageli üksteise poole pöördunud, kuid ilma igasuguste ruumiliste plaanide ja pindade ristumiseta.

Pürjooned on harmoonilised, drapering on rüju. Kehale antakse kas tasakaalustatud rahu või spiraaliline pööre poos.

Tugevaid analoogilisi jooni võib leida partia kunsti mälestusmärkides. Sarnasid jooni leiame näiteks Gandhara Atlas [Tahvel XXII A] ja Nima kentauride [Tahvel XXII B] kujudes, ja meeste peades [Tahvel XXIV A, B, C]

Gandhara atlas kujutab endast elujõulist muskulist habemikku. Ei jää mingit kahtlust et selle skulptuuri autor kandis hästi vana-roma vooluuna printsiipi. Kuid vastupidis klassikalisele traditsioonile omastele seisvatele või põlvitavatele atlastele, on Gandhara atlas istuvas, põlvedest nõverdunud poosis, mis näitab rida kesk-aasia kunstiga.¹

Mitmed teadlased, nende hulgas eriti A. Marchall² on püüdnud Gandhara atlasid kronoloogiliselt diferentseerida, kuid

¹ Umayyembo Raqqur, lk. 59.

² Samas.

täiesti põhjendatud dateeringuid seini-
rüüsi alund ei ole kaadeldava perioodi
üldise arheoloogilise seaduse ja ka kunst-
li erisooluondade segenemise tõttu.
Kui võtta lähema vaatluse alla Lahore'i
muuseumis olev Gandhara Atlas [Tahvel XXII A]
süü B.T. Rowland¹ näeb selles tugevat kree-
ma mõju, võrreldes antud skulptuuri Anto-
nise-aegse ja ka hilisemate rooma skulptuur-
idega, ning dateerides seega skulptuuri
I-III sajandiga. Samas aga märgib ta ise, et
rooma skulptuurid alid ise hellenistliku
ooluonna baasil rajatud.

G. Pugatsenova² arvates aga tungis just
hellenistlikus perioodil võimusa, elujõulise mehe
mõju: Herakles, Zeus, kentaur, atlas, jne. Kes-
Aasiasse. Zeus ja Herakles figureerivad
näiteks juba paljudel III-I saj. e. m. a. münti-
del, mis kujutavad ühena - baktria ja tawstele
valitsejatele. Tähtne on esteetiline ja kunst-
iline suhtumine mehejõusse - litariiline, jõu-
line torso, kui niipõse mehejõu väljendus.
See ei ole mingil määral India mõju³

¹ Мельченко М. Г., стр. 60.

² Тамас,

³ Пугаченкова, К проблеме кушанского искусства
сб. «Проблемы археологии Средней Азии», 1968. стр. 44.

Vastupidid, indiapärasele figuridele on oma-
ne äärmine plastilisus, pehmus, sile, musuli-
leta toos.

Sellelõike G. Pugatsenova¹ arvates ei ole õige
otsida analoogiat vaadeldavate skulptuuride
osas hilis- rooma kunstist II-III saj., vaid pal-
ju loogilisem on neid otsida varasemates helle-
niseerunud partia traditsioonides.

Helleniseerunud aasialik alus on selgelt näha
ka Lahoi muuseumis olual püedstaalis,
millel on kujutatud kaks lõbutsevat paari.
Figuurid on pooleldi alasti, naised istuvad
oma vaarlaste põlvedel, pehme riietus lan-
geb vabalt puusadele [Tahvel XXI Ca]

Naistel on hellenistlikus stiilis väljendatud
soengud. Nis ülabab mehele joogianumat,
kuine on näed ümber noormehe naela asc-
tanud. Figuurid on antud kahe eraldi
grupina, umbagi neist võime vaadelda eraldi
teinuna. Figuuride poosid on mänglevast
vabad. Vaevast, et siin on kujutatud tüüpil-
list pidusteeni, enne on see bankanaalia.
B. Rowland² nägi vaadeldavas reliefis

¹ Memopna uenyemba uszDenemarea, lk. 318.

² uenyemba uenyemba, lk. 61.

sarnasust rooma sarnofaagidega, kuid antud juhul võib sarnasus vaid sisuline olla.

Figuuride kompositsiooniline asetus ja stiil teravina erineb tunduvalt rooma sarnofaagide reljeefidest. Nimelt rooma sarnofaagide reljeefidel on figuurid antud pideva, mitmeplaamilise asetusega, figuure on palju, samuti on rohkesti mitmesuguseid dekoratiivseid detaile.¹

Gandhara reljeefil on aga säilitatud mõlema paari omaste teravliinuse. Tsoon on jätud vabaks, mis vastab mitte rooma vaid uueks traditsioonidele.

J. Marshall² võrreldes saadeldavaid mulpsuure Sirkapi partia perioodi leidudega, asetab antud reljeefi perioodi, mil Taxilas valitsesid indo-partia valitsejad r.o. I saj.

G. Pugatšenko arvates on J. Marshalli õigus, kui ta otsib seost partia kunsti traditsioonidega.

Lahori reljeefi figuuride paigutus vastab paljus Nima Leuside, Roseidonite jt. kujudele. Nii näitaks parempoolne tabemix Lahori

¹ Keryembo Muzun, lk 63

² Samas, lk. 65.

eljustil on nendega väga sarnane. Kuid
kriti sarnased on naisfiguuridoma kõrgete
sõngute, iseloomulike näevõude ja ristwa-
te riideritmadega, Nissa riitoniitel kujuta-
tud naisfiguuridega.

Ilmne on, et süü on mõju avaldanud just
keskaasialise antiiktraditsioon. Mis puutub
näotüübi muutusse, siis ilmselt on gandha-
ra kunstnikud andnud skulptuuridele uue-
liku etnilise tüübi esindajate näojooned.
Kriti leiab see kiinitust antud piirkonna
praeguse elanikkonna näojoonte võrdlemisel.
Selles peitubki indo-asiatliku skulptuuri
ikonograafia suurte lokaalsete kolooniade
omapära.

Gandharas toimub näotüüpide, riidedetailide
ja kaunistuste lokaliseerimine, seejärel toi-
mub see ka plastilises inimfiguuride uu-
jutamises, mis üldiselt vastas palju paremi-
ni vaataja maitsele, millele nad alid mõel-
dud ja ka gandhara kunstnikud endi ide-
aalidele ja esteetilistele tõekspidamistele.
Mie ajaarvamise algsajanditel astub juba
formeerunud gandhara kunst, tema skulp-

suurimoluond (milles on juba võitnud india-
pärase plastina) uude vastastuurete loomin-
guliste mõjudeste ringi.

India sidemed Rooma ja selle idaproviint-
sidega ning Lääne - Partiaga on välgaspool
kahtest.¹ Need sidemed leidsid väljenduse
ka kunstis. Kuid varastes gandhara kool-
konna kunstiteostes on tunda tugevat
hellenistliku mõju, mis tuli antud püünon-
da sees sidemetega Bactria ja Partia
kunstivooludega gandhara koolkonna vara-
semas arengujärgus.² [Tahvel VI]

Ja kui gandhara koolkonna temaatika
on põhiliselt budistlik ja süžeede tõl-
gitsus indiapärase, siis teoste kunstilis-
mujutavas väljenduses on palju üle võetud
Kesk - Aasia helleniseerunud kunstivooludelt.
Ülewaade teaduslikest seisukohtadest.

Alates XIX sajandi 30-ndatest
aastatest, mil Kabuli püünonnas leiti esi-
mesed gandhara skulptuuri näidised ja
Lääne - Euroopa muuseumidesse hakkasid
jõudma esimesed kindlalt kunsti fragmen-
did, kuni tänapäevani, mil arholoogid on

¹ Пиреп, Памениуми рпо-бармпуиеноро укысеуба,
M-1 1940, lk. 22.

² Smith, The Yain stupa and other antiquities of Mathura,
Allahabad, 1901, lk. 43.

väga loomulikul mitmeid tuhandeid selle kunsti näidiseid ja seda väga laialdasel alal, on gandhara kunst muutunud väga laialdaseks mõisteks.

Teadlased hakkavad vaidlema kunsti probleemide üle kohe peale esimeste näidiste ilmumist. Võib omale umkes ette kujutada, kui palju on erinevaid arvamusi, tõlgendusi ja õpetusi tänapäeval, mil, nagu juba öeldud on tegemist tohutu leiumaterjaliga.

Kuigi esiteks, enamust materjali on raske dateerida ja teinekord, tegemist on kunstiajaloolise materjaliga. Siin peavad ju uurijad pidvalt arvestama teiste kunstivoolude mõju, (kui kaani imperium oli aga erisuhaste ja sellega ka erinevuste poolest eriti rikas) aega, mil üks või teine töö valminud on, (enamuse löid on seni dateerimata), kunstniku individuaalsed fantaasiad (fragmentide järgi otsustades ei ole kunstniku fantaasia vaesuse üle põhjust muretseda), mis otsustavaks on töö mõeldud ja veel palju-palju muud asjaolusid.

Erimesel pilgul näib et sellist unniunust ei olegi väljapääsu. Iga uurija on oma

seisukohtal ja igal uurijal on õigus.

Et eeldre võida kaasa rääkida, peab uurija olema tuttav nii kreeka- rooma, pärsia, egiptuse, heebide, arüünia jt. kunstide eripärade ja iseloomulike joontega.

Järgnevalt väike ülevaade mõnede tuntumate künasani perioodi kunstneri ja gandhara kunsti uurijate seisukohtadest.

A. Foucher,¹ prantsuse kunsti ajaloolane, ueljanõiteline „L'art gréco-boudhique du Gandhara“ autor formuleeris oma seisukohta järgmiselt: Gandhara kunst on sisult budistlik ja vormilt kreekalik. Tema loojatens on olnud need kreeka kolooniate meistrid, mis teenisid Aasia südames Makedoonia Aleksandra ja Seleukiidide ajal IV - III saj. e.m.a.

Gandhara kunsti tekkinist naabruses asuvas Kreena-Babruas ei kinnita Foucher² arvates mingid arheoloogilised leitud. Kuna gandhara kunst arenes kolm sajandit hiljem, kui lagunes Kreena-Babrua riik (III saj. e.m.a.), siis otsesest ülevõtunist ei saa siin juttugi alla.³ Kreena-budistlikku kunsti tekkinise

¹ Foucher, L'art gréco-boudhique du Gandhara, Paris 1905.

² Foucher, Beginnings of Buddhist Art, Paris 1917.

³ Samas.

kohaks oli Gandhara piirkond, kuna siin
olid tema kunas "soodne geograafiline alus
ja ajasoline kiima" ¹

R. Grousset vaatleb probleemi sa-
muti kreeka- rooma mõjude positsioonilt
ja peab Gandhara kunstina arengut "kree-
ka võime viimaseks faasiks" (umb. 100.a), ka-
buli omgu liitvates piirkondades, kus helle-
nismil olid sügavad juured.

See impulss saadi I sajandil, kui "surepä-
rane Cesarite ja Flaviuste kreeka- rooma kunst
avaldas kohalike mõju kutsaanide valitseja-
te maitsele" ²

Toetudes mõningate stiilijoonte ühtsu-
selle ja rea selgufide dateerimisele I-II sajan-
dise (see ei ole küll veel päris tõestatud).
ja samuti kutsaanide imperiumi elavale
kaubanduslikele sidemele Roomaga, peab
grupp inglise teadlasi (H. Buchthal, ³ B. Row-
land, ⁴ M. Wheeler, A. Cooper), hilisimperaatorliku
Rooma mõju otsustavaks faktoriks gandha-
ra kunsti arengumisel. Sellel rajanevad ka
"ende hilisemad skulptuuride dateeringud.

¹ Kerykumbo Ungku, lk. 49.

² Lamas, lk. 50.

³ Buchthal, Foundations for a Chronology of Gandhara
Sculpture, "Art Bulletin", XVIII, 1936, lk. 389.

⁴ Rowland, Rome and Gandhara, "East and West", vol. 9,
1958 N 3, lk. 200.

⁵ Rowland, The Art and Architecture of India, Baltimore, 1954,
lk. 87-91.

B. Rowlandi arvates¹ nende mõjude edasikandja-
tus olid rooma keeli läbi teinud meistrid,
kes võisid pärineda pigem Rooma imperiumi
keskustest, kui perifeeriast nagu Partia Dura-
Europos ja Palmiira. Seda teooriat toetava-
vad arheoloogilised leitud nii Afganistanis
kui Indias, kuid see teooria ei suuda selita-
da üht asjaolu, nimelt Gandhara ja Partia
kunstide ühiseid jooni.

Samal ajal paljud teadlased pööra-
sid tähelepanu ka seljefide ja Kääne-Partia
skulptuuride stiililisusele. Selle alusel taani
teadlane H. Singholt² eitab puhtrooma mõju
ülekaalu Gandhara kunsti kujunemisel, kriipsu-
lades alla arjale, et nimelt partia-mesopo-
taamia keskustest esimestel sajanditel m.a.j.
levib tugev mõju nii Palmiirale kui ka Gand-
harale; millega tema arvates seletubki hämm-
astav sarnamus geograafiliselt nii kaugete
piirkondade skulptuuris.

Erinevalt läheneb probleemile tun-
tud inglise arheoloog J. Marshall.³ Oma
teoses „Buddistlik Gandhara kunst“,⁴ annab

¹ Newcombe Ungue, lk. 52.

² Samas, lk. 53. ja H. Singholt, Gandharan Art in Pakistan,
New York, 1954, lk. 23.

³ Samas, lk. 53.

⁴ Marshall, The Buddhist Art of Gandhara, Cambridge,
1960. lk. 34.

ta Gandhara kunsti detailse periodiseeringu, mis toetub materjalidele, mille ta sai muuseumidest ja aastatepikkuse kaevamistöe tulemustele Taxilas.

J. Marshall valdab gandhara kunsti formeerumise algperioodi (sakkide aeg - II-I saj. e.m.a.) kunsti „lapsepõlv“ (partia periood - 25.-60.a) „noorus“, „küpsus“ (ansaanide valitsemise aeg kuni Taxila vallutamiseni ehtalike poalt, s.t. I sajandi lõpust kuni II sajandini).

Küllaltki subjektiivne leidude klassifikatsioon, samuti vaieldav „Kaniška daatum“, milleks autor võtab aasta 144. ja millele rajab kogu tema kronoloogia, mis on erile veel suure hulga vaieldavaid üksikasju.

Mis puutub Gandhara kunsti teakerse, siis J. Marshall jääb seisukohta juurde hellenisuse mõju primaarsuses viimase kontaktis India plastinaga. Kreeka kunsti langusvormid jõudsid tema arvates Gandharasse juba sakkide ajal (II-I saj. e.m.a.)

Samid polnud eriti kõrgel kultuuritasemel olvad hõimud. Kõik, mis neil kultuurist oli, olid nad saanud Baktria kreeklastelt.

Ainult Partia hellenism, uelle valitsuse all
oli lühikest aega vaadeldav püüdnud, süu-
nitas süu "hellenistliku kunsti renessansi"¹

Viimastel aastatel on vaadluse
lühikund D. Schlumberger, prantsuse arheo-
loogiline komisioon juht Afganistanis, kes kae-
vas mitu aastat II sajandilise kuuluvat kuusa-
vide dünastilist templit Surt-Kotali kõrgen-
dusel n.t. antiin-Bantria territooriumil.

Citades Foucher' kreeka - budistliku teesi ja
Wheeleri jt. rooma - budistliku teesi, näeb D.
Schlumberger Gandhara skulptuuride vee-
mides kreeka - iraani elemendi suurt täht-
sust. Tema arvates on see islam kreeka
kunsti motiividest,² Iraani vahendusel süa jõud-
nud Vana - Idamaade kunstist ja ka india
kunstist.

Surt-Kotal ja Airtani ümbrused Bantri-
as, Kubi-Hodja ümbrused Sakstanid tõen-
davad Gandhara naaber aladel eksisteeri-
nud kohalikku, ligevasti helleniseerunud kunst-
li, mis on Gandhara kunstile lähedane

¹ Ученые сообщают, стр. 49.

² Тамар, стр. 51.

meid mitte budistlik, vaid autori terminoloogia järgi kreeka-iraani kunst. Sellest ühtsust kreeka-iraani pünnonnast tulebki Schloemberger' arvates lääne-partia ja kreeka-budistliku kunsti läänmastav sarnasus.

Belpool loodud ülevaade mitmetest erinevatest seisukohtadest näitab, millisene vaidlusvoolu upub gandhara kunsti tekkimise probleem, vaatamata liidude rõhkusele.

Arvatavasti on selle probleemi lahendamise võimalike vaid uute materjalide alusel, mis ei jäta kahtlusi dateeringus ega kohas. Suur tähtsus selle viimase lahendamisel on arheoloogilistel kaevamistel Kesk-Aasia liiduvabarüvide territooriumil: Tadžikistanis ja Lõuna-Uzbekistanis. Siin on kaevanud väljapaistvad nõuogude arheoloogid-kunstiteadlased M. Masson - Ninas, Ashabadi lähedal, samuti G. Pugatsenkova - Kaltsajanis Surjan-Darja kaldal, jt.

Kokkuvõte.

Kusaani impeeriumi lagunemisega lõpeb hõltsellenistlik epookh. Impeeriumi eksisteerimise ajal toimunud järsud muudatused maa majanduslikus, poliitilises, ideoloogilises ja kultuurilises.

Kusaani impeeriumi kultuur jätkis sellel territooriumil elavate erisuhaste kultuuridega hulgaliselt nõrgavaid jälgi.

Kusaani impeerium oli vahelikus budismi muutumisel maailma religiooniks, seda eelkõige mahajana vormis. Siit levis budism ka Hiinasse ja mujale.

Võtnud aluseks erikultuuride (hõltsellenistlik, iraani, baktria, india muusika ja kultuur) joo-

ned, moodustas kuisaami kultuur omapärase
konglomeraatkultuuri. Eriti huvitav on see
kunst osas. Tohutu imperiumi erisades ku-
jures väga kohalik kunst. Suuremat tähe-
lepantu selles osas väeib Gandhara kunst,
kui üas omapärasemaid konglomeraatkunsti
koolkondi.

Ka kuisaamide religiooset elu iseloomustab
erijumalate rohke panteon, kusjures eripäe-
vondades kummardati erinevaid jumalaid
peajumaladena, ja kunki aamal ajal pra-
aequ mõiki teisi, ning austati ka neid.

Kuisaami kultuur andis palju nii India,
 Iraani kui ka Kesk-Aasia riikide kultuuri,
 osakes siduda omavahel erinevate ise-
 loomulikke jooni ja tutvustades oma allu-
vuses olvatele rahvastele võõraste riikide
 traditsioone ja usku.

Kasutatud kirjandus.

- Afganistan und seine Kunst, Prague, 1968.
- "Albiruni's India", transl. by E. C. Sachau, vol. I,
London 1888.
- Bhandarkar, D. R. Epigraphic Notes and Questions, XXI;
the Taxila Croll Inscription of
the year 136, - IA, vol. 45, 1916.
- Buchthal, H. The Western Aspect of the Gandhara
Sculpture, PBA, 1945.
- Bühler, G. New Yaina Inscriptions from Mat-
hura, EI, vol. 49, 1896.
- Coldman, R. P., India under the Kushanas
by B. N. Puri, JAOS, vol 89, N2, 1969.
- Coomaraswamy, Buddha and the Gospel of
Buddhism, 1969.
- Dani, A. H. A short history of Pakistan, vol I
Karachi, 1967.
- Dutt, The Buddha and five after-centures,
London, 1958.
- Foucher, A., L'art gréco-bouddhique, Paris, 1947.

"East and West" 1954, N=3 (March-June)

"East and West" 1958, N=8

Hackin, J., Indian Art in Tibet and Central Asia (The influences of Indian art). London, 1925.

Litvinsky, B.A. Outline history of Buddhism in Central Asia, Dushanbe, 1968.

Litvinsky, B.A. The Spread of Buddhism in Central Asia, Abstracts of papers by Soviet scholars, Dushanbe, 1968.

Lukonin, V.G., Sassanian conquests in the East of Iran and the Problem of Kushan Chronology, Abstracts of Papers by Soviet scholars, Dushanbe, 1968.

Misheris, V.A. Central Asian Corpulent Schools of the Kushan period, Abstracts of Papers by Soviet scholars, Dushanbe, 1968.

Mukhiddinov, K., Sasanian Terracotta, Abstracts of the papers by Soviet scholars, Dushanbe 1968.

Puri, B. Ideology and Religion in the Kushana epoch, Dushanbe, 1968.

Moder, Die buddhistische Plastik Ceylons, Leipzig, 1963.

- Rosenfield, J. M., The Dynastic Arts of the Kushans, Berkeley - Los Angeles, Univ. of California press, 1967.
- Rowland, B., The evolution of the Buddha image, New York, 1963.
- Rowland, B., Rome and Gandhara, vol. 9, 1958.
- Rowland, B., The Art and Architecture of India, Baltimore, 1954.
- Rowland, B., A Revised Chronology of Gandhara Sculpture, "Art Bulletin", xviii, 1936.
- The Oxford History of India, Oxford, 1964.
- The Cambridge History of India, Cambridge, 1922.
- The History and Culture of Indian People, The Age of Imperial Unity, Bombay, 1968.
- Tarn, W. W., The Greeks in Bactria and India, Cambridge, 1951.
- Simonetta, A. M., A New Essay on the Indo-Greeks the Sakas and Pahlavas, EW, vol IX No 3, 1968.
- Smith, V., The Jain Stupa and other Antiquities of Mathura, Allahabad, 1901.
- Hawisuy, B. J., Kara-tpe and Questions of the History and Culture of Kushan Bactria, Dushanbe 1968.

Vasiljev, L.S. , The Kushans and the Penetration of Buddhism into China, Dushanbe, 1968.

Vogel, J.P. La sculptures de Mathura, "Ars Asiatica", t. XV, Paris 1964.

Vogel, J.P. The relation between the art of India and Java, "The influences of Indian art", London 1925.

Асимова, М.С., Наука Средней Азии в Кушанскую эпоху и пути ее изучения, Международная конференция ЮНЕСКО по истории, археологии и культуре Центральной Азии в Кушанскую эпоху, Душанбе, 1968.

Бешинский, А.М., Кушанское наследие в ранне-средневековом искусстве, Каталог выставки "Культура и искусство Средней Азии в кушанскую эпоху", Душанбе, 1968.

Бродов, В.В., Индийская философия нового времени, Москва 1964.

Гулямов, Я.Г., Кушанское царство и древняя Иришания, Общ. науки УССР 1968/8.

- Тарунов, Б. Г., Великая цивилизация кутанаев,
"Курьер ЮНЕСКО", 1968, № 8.
- Тарунов, Б. Г., Кутанская эпоха и мировая цивилизация,
Душанбе, 1968.
- Трек, П. В., Пешина, А. С., Ставиский, В. Я.,
Капа-Тше - буддийский непрерывный
монастырь в Старой Персиде,
Москва 1964.
- Васильев, В. М. Буддизм, его доктрина, история
и литература, Санкт-Петербург, 1857.
- Известия Академии Наук Таджикской ССР,
1968, № 2.
- Искусство Индии, Москва, 1969.
- История искусства Узбекистана, Москва, 1965.
- История таджикского народа, Москва, 1963.
- История Афганистана, Москва, 1962.
- Зеленский, А. Н., Древние пути Тамира,
АН СССР, Москва, 1969.
- Зейналь, В. В., Кутанское царство по музео-
логическим данным, Ленинград, 1965.
- Кочетов, А. Я., Буддизм, Москва, 1965.
- Коричная, А. В., Сокровища индийского искусства,
Москва, 1966.
- Кочинерко, Б. И., Культура Парфии, Москва 1966.

- Лившиц, В.А., *Susano - Indica*, Москва, 1967.
- Масон, Рогович, *История Афганистана*,
Москва, 1966.
- Масон, М.Е., *Страна тысячи породов*, Моск-
ва, 1966.
- Масон, М.Е., *Хорезм и кутанье*, ЭВ N.17. 1966.
- Масон, М.Е., *Происхождение Бухарского "ца-
ря царей, великого эмира"*,
Труды САГУ, вып. XXIII, Ташкент, 1951.
- Масон, М.Е., *Скульптура Афганистана*, "Кур-
ган" "Искусство", 1935 No 2.
- Ольденбург, С., *Буддийские легенды и буддизм*,
Санкт-Петербург, 1895.
- Розенберг, К.И., *Проблемы буддийской фило-
софии*, Петроград, 1918.
- Ставицкий, Б.Л., *Средняя Азия и Древняя
Индия*, Доклады научного
общества СССР, вып. 5,
Ленинград, 1968.
- Ставицкий, Б.Л., *Буддийские памятники
в Средней Азии*, Каталог выс-
тавки "Культура и искусство
Средней Азии в античную
эпоху", Ленинград, 1968.

Ставиский, Б. А., Между Тамиром и Кашмир,
Москва, 1966.

Ставиский, Б. А., Средняя Азия, Уйгуры, Рус. К
вопросу о международных связях
в кунанский период, сб., "Уй-
гуры в древности", Москва 1964.

Ставиский, Б. А. Средняя Азия в кунанский
период, ИТН, том I, Л. 1954.

Трехвер А. Н., Памятники эпохи-Бактрийского
искусства, Москва-Ленинград 1940.

Толстов, П. А., Древний Хорезм, Москва, 1948.

Толстов, П. А., По следам древне-хорезмской цивили-
зации, Москва-Ленинград 1948.

Турченко-Кова, Г. А., Хамаян, Таджикист, 1966.

Турченко-Кова, Г. А., Искусство Турккенистана,
Москва 1967.

Турченко-Кова, Г. А., Скульптура Хамаяна, жур-
нал "Искусство", 1964. № 6.

Щербатский, Ф. И., Ринородское искусство
Буддизма. Петербург 1918.

Юревич, Э. А. Кунанская культура на
территории Афганистана,
Таджикстана и Китая, АН СССР,
Москва, 1968.

Токаев, В., Religion maailma rahvaste ajaloo,
Tallinn, 1969.

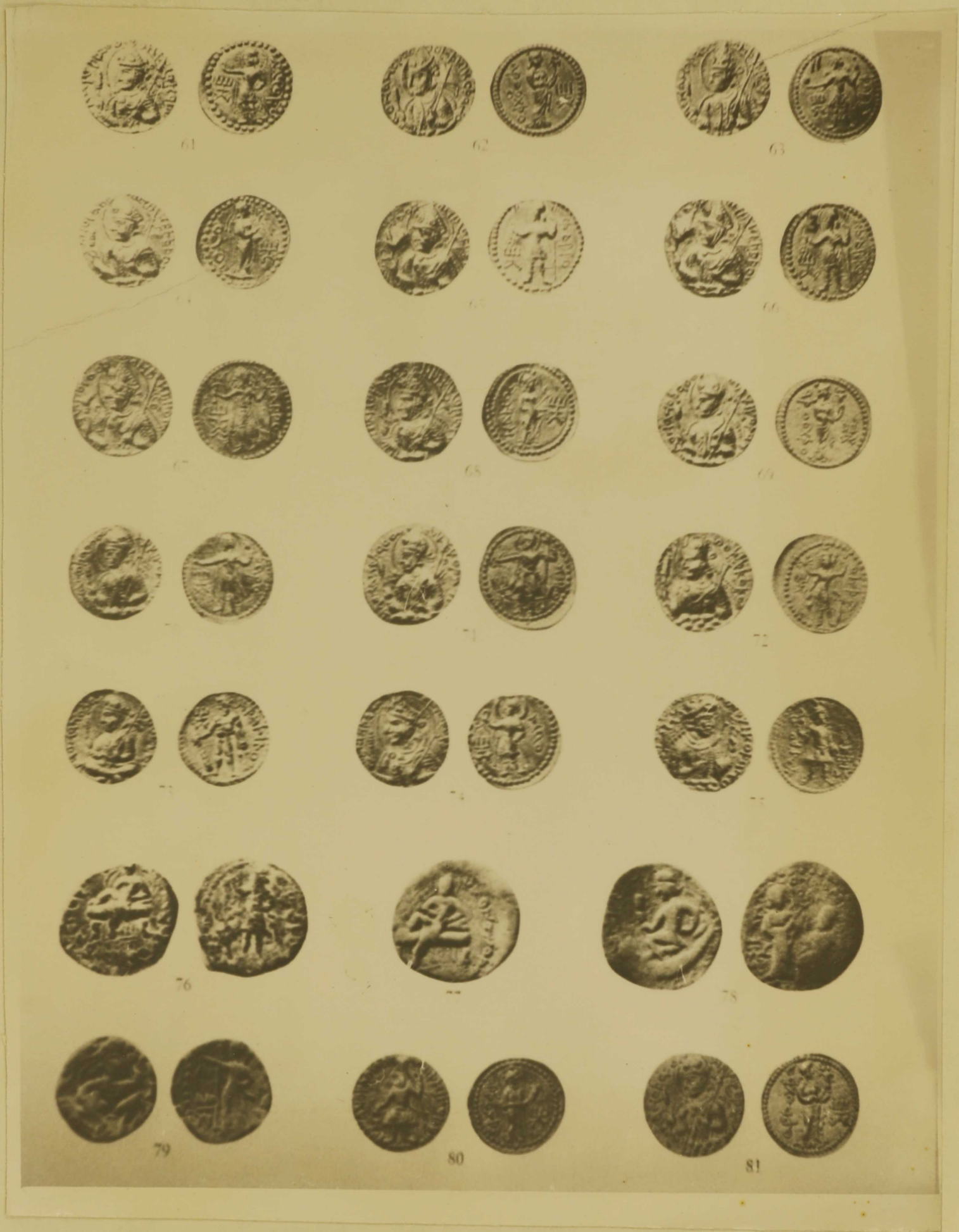
Jahvel I

Tahvel II

Tahvel III

Jahvel 101

Табл. 18. Хадда. Голова бодисатвы и головы «варваров»

Tahvel V

Табл. 17. Терракотовый рельеф из Беграма. Собрание Музея искусств Узбекистана (Ташкент)

Tahvel VI

A

B

C

Tahvel VII

A

B

C

Јахвел VIII

A

B

C

Jahvel IX

A

B

Jahvel x

A

B

Jahvel XI

A

B

Jahvel XII

A

B

C

Jahrel XIII

A

B

Jahvel XIV

A

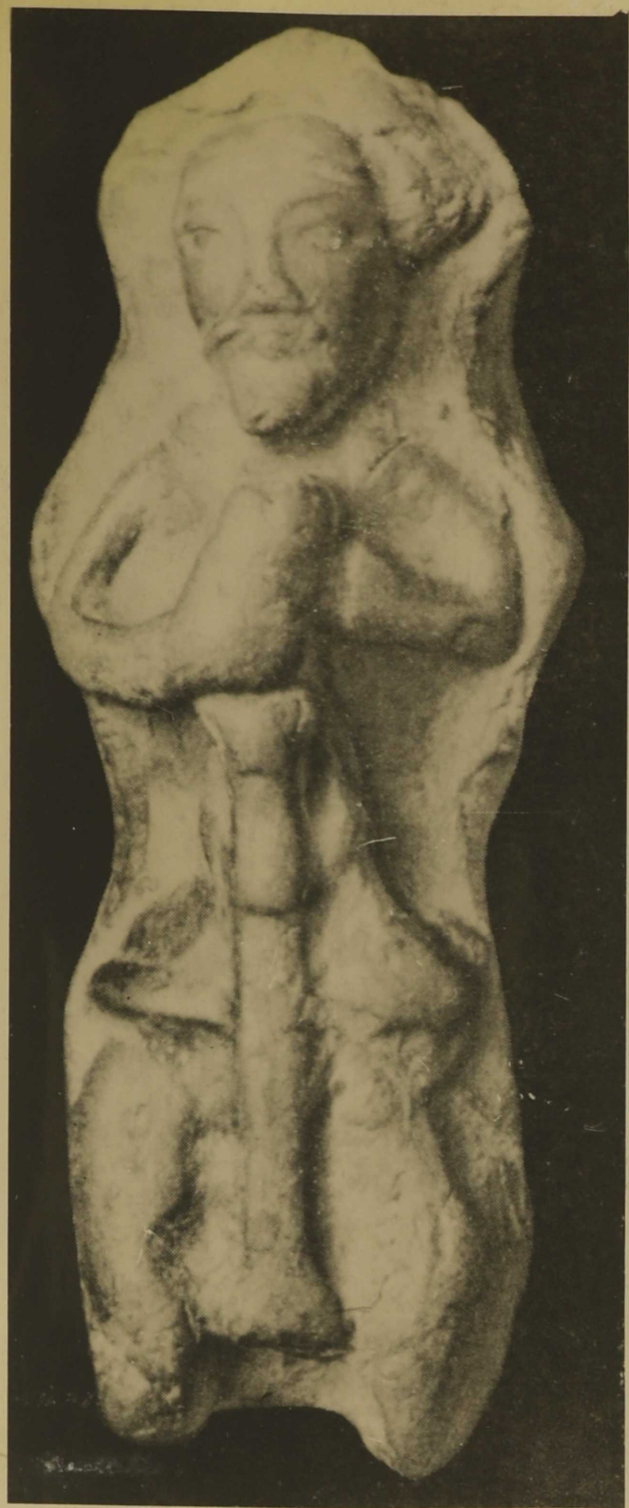

B

Jahvel xv̄

A

B

C

D

Jahvel xvi

A

B

Jahvel XVII

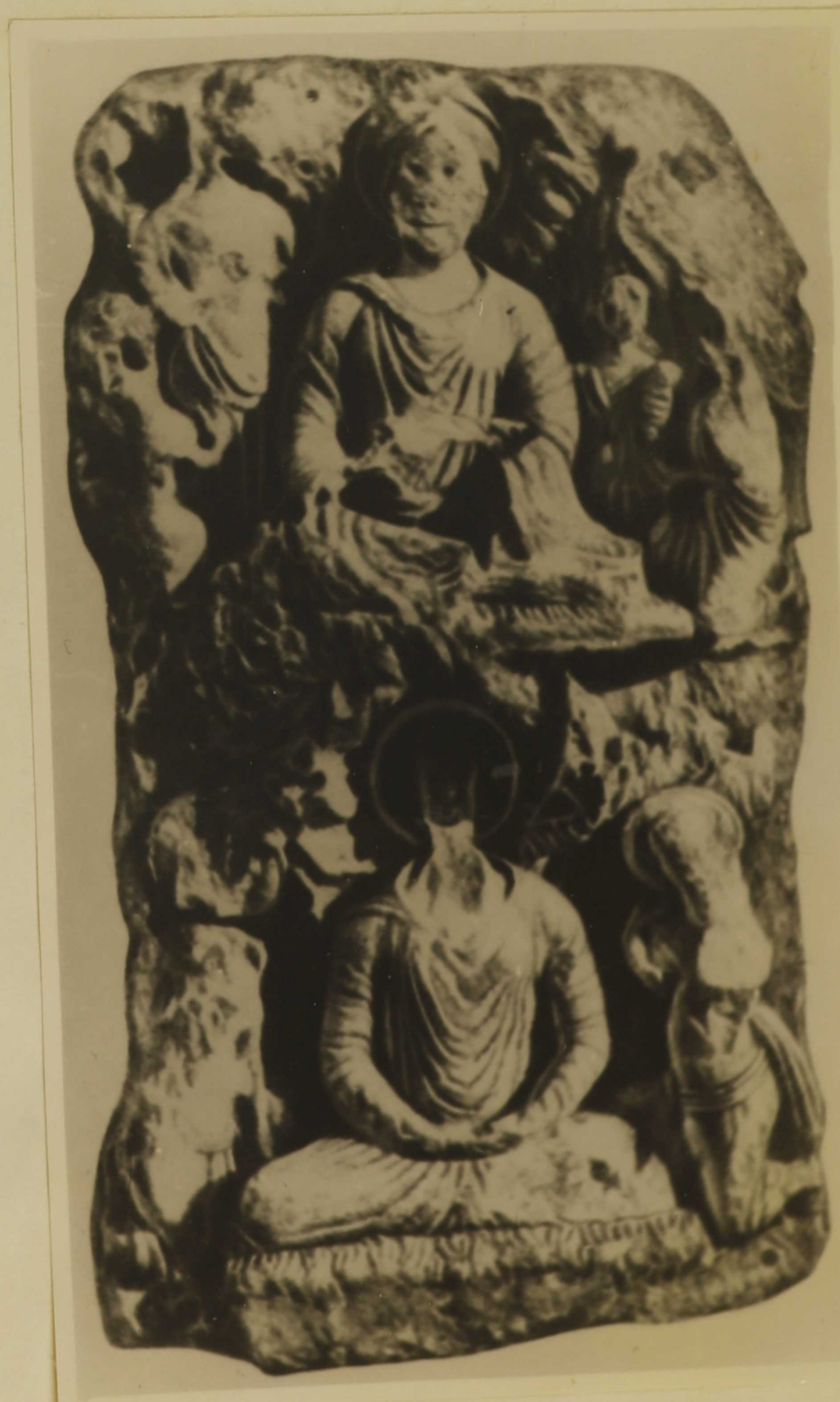
A

B

C

Jahvel XVIII

A

B

Jahvel XIX

A

B

Jahvel XX

A

B

a)

c

b)

A

B

Jahvel XXII

A

B

Jahvel xxiii

A

B

C

Jahvel xxiv

A

B

C

Jahvel xxv

Резюме.

Куманский период завершает собой позднеэллинистическую эпоху и характеризуется важнейшими переменами в разных сферах жизни, оставившими глубокий след в дальнейшей развитии народов, которые населяли не только территорию Куманского царства, но и соседние области и страны.

Социально-экономическая сущность этих явлений почти никак не освещается источниками.

В данной работе «История культуры Куманской империи» дается обзор возникновения Буддизма и влияние его на куманскую культуру в целом и на куманское искусство в частности. [I часть]

Также прослеживаются возможные влияния соседних областей и государств на куманскую культуру [II часть]

Более подробно изучаются проблемы гандхарской школы кушанского искусства, в частности терракотовые изделия и рельефы.

[III часть]

До нас дошли сотни памятников искусства эпохи Кушан.

Это своеобразное искусство, самую яркую часть которой представляет гандхарская школа. Выполняя — и географически и хронологически — роль моста между художественными наследиями Бактрии и индийскими искусствами эпохи Гуптов, искусство кушанского периода отличается тесными переплетениями римско-эллинских черт с местными художественными традициями и формами.

Sisukord.

Eessõna	lk. 2.
Sissejuhatus	lk. 5.
I peatükk, Religiooni ajalugu	lk. 12.
Kušaani imperiumi religioosne elu	lk. 12.
Budismi tene ja alemus	lk. 17.
Hinajana	lk. 25.
Mahajana	lk. 30.
II peatükk, Teiste kultuuride mõju kušaani kultuurile	lk. 37.
Kušaani kultuur	lk. 37.
Hellenistiline kultuuri mõju	lk. 40.
Kesk-Asia kultuuride mõju	lk. 42.
Iraani kultuuri mõju	lk. 47.
India kultuuri mõju	lk. 55.

III peatükk, Gandhara kunst	lk. 60.
gandhara koolbund	lk. 60.
gandhara terrakotta	lk. 71.
gandhara reljeefid	lk. 75.
Ülevaade traditsioonist reisuslohist	lk. 92.
Kokkuvõte	lk. 100.
Kasutatud kirjandus	lk. 102.
Illustratsioonid	lk. 109.
Resümee (vene keeles)	lk. 134.